

СИНДИКАЛНЕ И ПАРТИСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ БЕОГРАДА ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Крајем деветнаестог века у Србији ступио је на позорницу животног збивања раднички покрет. Одмах упочетку је тај покрет нашао свој пут, свој циљ, да почетком двадесетог века добије организовану форму, а класну садржину. У том радничком покрету Србије часно место заузима Београд, са својом, у почетку, младом радничком класом, касније већ свесним пролетаријатом.

Градско становништво крајем деветнаестог века два пута се брже развијало од општег пораста становништва у Србији. Осиромашење села служило је као извор брзом порасту градског становништва. У неким градовима број становника се утростручио, док се у Београду од 14.760 становника 1863 године тај број попео на 77.235 у 1905, а на 83.192 становника у 1910 години. Београд је био привредни центар Србије, те као такав имао је и најразвијенију индустрију, а тиме је и највише привлачио раднике из унутрашњости и са села — резервне армије младог капитализма. Развита индустрије (без млинова и пивара) у Србији у периоду од 1893 до 1910 године овако изгледа:¹

Година	Број предузећа	Број радника
1893	26	460
1901	51	3.315
1908	162	10.077
1910	428	16.095

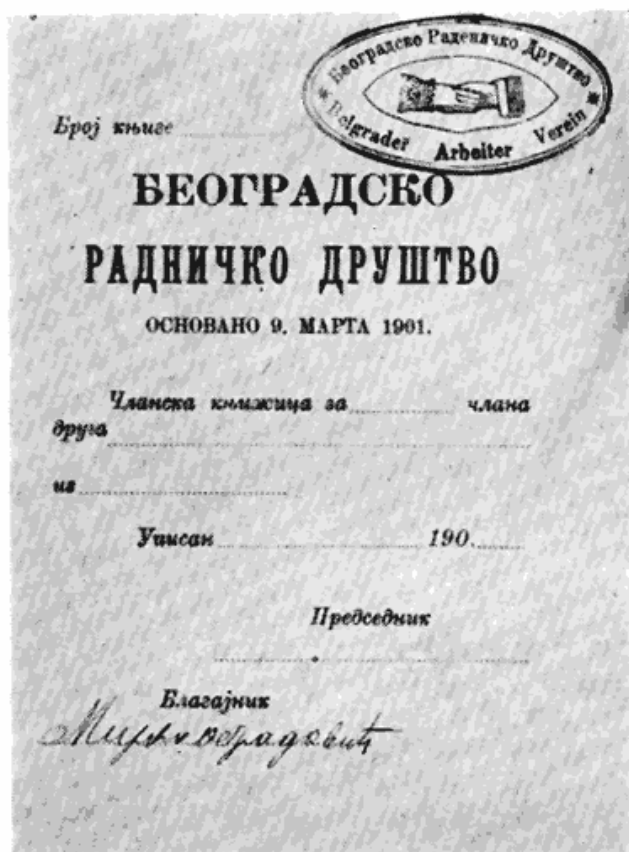
Београд је 1908 године имао 52 предузећа са 3.222 радника. Тако, док је крајем деветнаестог века у Београду било највише занатског радништва, почетком двадесетог века, са развојем индустрије,

развијао се и индустријски пролетаријат, али је и даље радничку класу у Београду претежно сачињавало занатско радништво.

У Београду је 1892 године извршено издвајање радничке класе из Занатлиског удружења. И од тада па надаље стварају се радничке организације које временом добијају све више класни карактер да то изразито постану у самом почетку двадесетог века. У Београду је на крају 1901 године постојало и радило шест синдикалних организација са 400 радника.² Те године је у Београду формирано и Београдско радничко друштво (сл. 1), које је успешно извршило задатак прикупљања радника, организовања, подизања свести и довођења радника на позиције класних синдикалних организација.³

Почетком 1902 године у Београду су обновљене *Радничке новине*.⁴ Око овог листа окупљао се раднички покрет не само Београда, већ и целе Србије. Заслуга за покретање *Радничких новина* припада Радовану Драговићу, који је све до своје смрти био најмаркантнија фигура у радничком покрету Србије, а тиме и Београда, јер је био носилац марксистичког погледа на раднички покрет, па се доследно и упорно борио за спровођење тога учења и тих погледа у живот радничког покрета. Марксистичка група, на челу са Радованом Драговићем, поред *Радничких новина* преузима вођство и у Београдском радничком друштву, 1902 године, када је за секретара изабран Димитрије Туцовић.

У 1902 години створена су и два нова синдикална савеза: кожарско-прерађивачких радника⁵ и шивачких

Сл. 1 — Чланска књижица Београдског радничког друштва основаног 9 марта 1901 године у Београду.

радника.⁶ Београд је имао, маја 1902 године, око хиљаду синдикално организованих радника.⁷

Маја 1902 године у Београду је формиран, на иницијативу Радована Драговића, политички центар класног радничког покрета, не само за Београд већ за целу Србију, под именом Централни одбор.⁸ На челу овог Одбора био је Радован Драговић. Тај одбор је вршио улогу партиског центра, те је као такав извршио припреме за стварање Српске социјалдемократске странке.

Последњу седницу Централни одбор је одржао 22 марта 1903 године, баш уочи мартовских демонстрација.⁹ Још у време постојања Централног одбора у радничком покрету одвијала се јака идеолошка борба и она се заоштравала како је покрет све више добијао свој класни карактер и по форми и по садржини. Нужно су отпадали малограђан-

ски елементи и то они који су се успут, из моде, нашли с радницима, међу социјалистима.

У Централном одбору оштра идеолошка борба водила се између малограђанске групе Скерлића и марксистичке групе Радована Драговића. Са Скерлићем су били Коста Јовановић, Љуба Јовчић, а са Радованом Драговићем Димитрије Туцовић, Триша Кацлеровић и Веља Стојановић. Драгиша Лапчевић је пришао из радикалних редова и симпатисао је Скерлићеву групу, а пошто су марксисте били надмоћнији, јачи, то је Драгиша водио неку помирљиву политику, најчешће је седео на две столице.

Драговићева група је заступала гледиште „да раднички покрет мора бити изразито класни: да мора бити самосталан и без везе са буржоаским партијама па макар оне биле и демократске“.¹⁰

Београдско радничко друштво на својој трећој редовној скупштини, одржаној 19 јануара 1903 године, изабрало је поново за секретара Димитрија Туцовића.

Са образовањем владе Цинцар-Марковића (6 новембра 1902 године) ојачала је реакција, што нарочито долази до изражаја почетком 1903 године. Због забране, *Радничке новине* морале су излазити 1903 године од броја 6 до 23 као додатак или боље рећи као ванредно издање *Малог журнала*, а после мартовских демонстрација биле су сасвим забрањене. Али и у таквим тешким условима радничка класа Београда нашла је свој пут. Петнаестог маја, претставници Београдског радничког друштва, Савеза металаца, грађевинара и дрводељаца, Дружине типографских радника и трговачких помоћника основали су Раднички савез. Тада су и правила потписана, а одобрена су 29 маја, али је забележено са 19 мајем.¹¹

Тако је у најтежим условима, после укидања Устава, кад је беснео Обреновићевски терор, у време прогона социјалиста¹² и полициске офанзиве против радничког покрета, овај успео не само да се одржи, већ и да пређе у контраофанзиву, успео је да извојује победу, стварајући савез свих класних радничких организација — Раднички савез.

После убиства Александра Обреновића, 29 маја 1903 године, долази до враћања у живот свих закона који су били на снази до 23 марта исте године.

У новим условима Радован Драговић одмах обнавља *Радничке новине* као орган Радничког савеза.¹³ Први обновљени број донео је апел Радничког савеза, односно његове привремене управе, којим се позива радништво на организовање у синдикалне организације и заказан је први конгрес Радничког савеза за 20 јули (2 август) 1903 године када треба да се изврши дефинитивна организација Савеза.

Идеја о стварању Партије дошла је до изражаја нешто касније. *Радничке новине* од 27 јуна 1903 године објавиле су чланак „Потреба политичких организација“, а број од 4 јула објавио је пројект програма и статута као и дневни ред Оснивачког конгреса социјалдемо-

кратске странке. У обавештењу, поред дневног реда, стоји: „Београдски социјалдемократе решили су да приступе организацији социјалдемократске странке која ће се као и свуда у свету ослањати на радничку класу и заступати њене политичке и економске интересе, који су интереси целог радног народа“.¹⁴

Оснивачки конгрес Српске социјалдемократске партије одржан је 20 јула (2 августа) 1903 године у Београду (сл. 2 и 3). Истог дана одржан је и Оснивачки конгрес Радничког савеза, синдикални конгрес.

У време одржавања ових конгреса у Београду су постојале ове радничке организације чији су претставници и учествовали у раду једног и другог конгреса: Београдско радничко друштво, Савез металских, дрводељских, кожарско-прерађивачких (реорганизовано 6

Сл. 2 — Први конгрес Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза, одржани 20 јула (2 августа) 1903 године у Београду. (*Раднички календар*, 1904 године, стр. 19)

Сл. 3 — Зграда у којој је одржан Оснивачки конгрес Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза 2 августа 1903.

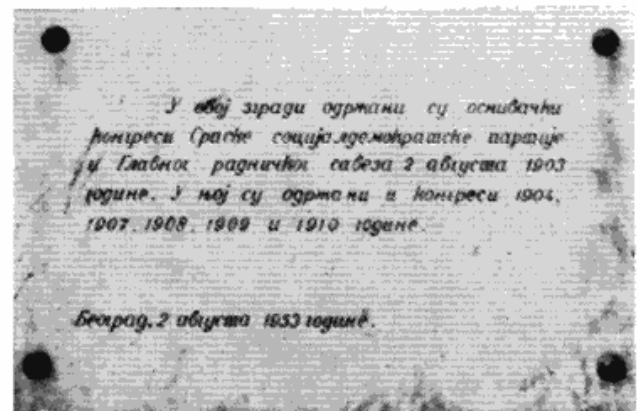
јуна 1903 године¹⁵) и грађевинских радника, Удружење трговачких помоћника и Удружење књиговезачких радника (обновило рад 13 јула 1903 године¹⁶). А од нових синдикалних савеза били су дотада оформљени: Савез абациских радника, који је постао од Савеза шивачких радника (6 јуна 1903 године¹⁷); Удружење монополских радника (оснивачка конференција 22 јуна, а правила примљена 6 јула 1903 г.)¹⁸; Савез млинарских радника (оснивачки збор 13 јула кад су изабрани и делегати за конгрес); Удружење трамвајских радника (оснивачки збор 6 јула)¹⁹ и Удружење радника савско-дунавске обале (прва оснивачка конференција 13 јула, први оснивачки збор 20 јула).

После Конгреса синдикални покрет Београда нагло се развијао, како проширивањем већ постојећих, тако и стварањем нових организација. Темпо пораста чланства у синдикатима далеко је брже ишао од темпа у партиској организацији.

Стварање централизоване партиске и синдикалне организације омогућено је благодарем томе што је све у радничком покрету Београда, па и Србије, потицало увек из једног центра. Прво је

то било Београдско радничко друштво, па фонд Светозара Марковића, затим Централни одбор, а касније *Радничке новине* и Раднички савез да најзад ту централну улогу радничког покрета преузме Партиска управа.

Стварање Радничког савеза и социјалдемократске странке значи прекретницу у даљем развоју радничког покрета. Тиме се завршава оснивачки период српског радничког покрета. Раднички покрет Београда још увек је углавном претстављао и раднички покрет Србије.

Сл. 3а — Споменплоча на згради у улици Браће Југовића (сл. 3).

Радован Драговић је на Оснивачком конгресу Српске социјалдемократске странке, говорећи о партиском програму, истакао да Социјалдемократска партија „није само партија реформа него и револуција“.²⁰

Марксистичка група око Радована Драговића допринела је да су све организације створене у периоду 1901 — 1902 године имале карактер класних организација и социјалдемократску боју. Та је група, ослањајући се на постојеће организације, успела да обезбеди већину у руководству Партије и Радничког савеза као и у редакцији њиховог органа *Радничких новина*.

На Другом конгресу Радничког савеза²¹ одлучено је да се јача централистичка синдикална организација избегавајући стварање малих, за борбу слабих организација. На основу резолуције о синдикатима и нових синдикалних правила приступило се ликвидацији радничких друштава. И Београдско радничко друштво престало је са радом крајем октобра или почетком новембра 1904 године,²² јер су радници тада прелазили у своје стручне синдикалне савезе, чији рад је обједињавао Раднички савез, као централна синдикална инстанца.

На Другом конгресу Српске социјалдемократске странке одржаном 29 и 30 марта 1904 године у Београду марксиста на челу са Радованом Драговићем изборили су се, кроз дискусију која је вођена, за ојачање улоге Партиске управе. Сагласно изменама у Статуту, донетом на Другом конгресу, донета су и Правила месних организација Српске социјалдемократске странке. После одржаног Конгреса Српске социјалдемократске странке *Радничке новине* су писале у свом уводном чланку под насловом: „Права задаћа“, поред осталог, и ово: „Рад на потпуној организацији синдиката и Партије — прва је задаћа наша у овој години“. А мало даље, у истом чланку, каже се „Што се тиче партиске организације, она је у Београду већ отпочела, а Партиска управа ће дати упутства где ће се и како приступити томе послу и у унутрашњости“. Дакле, прилази се стварању територијалних партиских организација.

У Београду је основана Месна партиска организација, у духу одлука Другог конгреса Српске социјалдемократске странке, на партиском збору одржаном 4 априла 1904 године. У управу су тада изабрани: за претседника Живојин Димитријевић, за секретара Петар Станковић, за благајника Милан Митровић, а за чланове — ревизоре Антоније Митровић, и Влада Киклић.²³

Чланови Партије у Београду до оснивања Месне партиске организације били су везани за Главну партиску управу.

Почетком маја 1904 године биле су извршене измене у Партиској управи месне партиске организације у Београду. Пошто Живко Димитријевић није могао да обавља дужност претседника то је преузео функцију ревизора. Дужност претседника преузео је Петар Станковић, секретара Милан Митровић, благајника Владимир Киклић, а дужност другог ревизора примио је Антоније Митровић.

Партиска организација Београда у то време имала је своје просторије код „Пивног извора“, у Балканској улици.

Почетком децембра 1904 године, *Радничке новине* су донеле следећу вест: „Друг Сава Ковачевић благајник месне београдске партиске организације поднео је оставку на то звање, а на његово место изабран је за благајника друг Маринко Живковић, кројачки радник“.²⁴

Седмог маја 1904 године *Радничке новине* су донеле на уводном месту позив Месне организације Социјалдемократске странке Београда за збор који је заказан за 9 мај (сл. 4). А после тога следовали су и други зборови, на којима је разрађиван програм странке и агитовано за ствар радничке класе. Тако је за 30 мај заказан збор на Врачару, а за 6 јуни у Палилули.²⁵

Последња опомена за замену старих чланских књижица (са роком најдаље до 1 јула) штампана је у *Радничким новинама* 12 јуна 1904 године.²⁶ За 7 јули заказана је конференција Месне организације Социјалдемократске странке у локалу код „Ужичких производа“²⁷, а за 15 август у локалу радни-

Социјал-демократски збор. У недељу 9. маја 1904. године држаће се у сали код „Такова“ у 2 часа по подне збор месне организације социјал-демократске странке са овим дневним редом:

1. Отварање збора;
2. Објашњење програма социјал-демократске странке;
3. Говор о потреби јаким социјал-демократских партиских организација;
4. Позив на упис у месну социјал-демократску организацију.

Позивамо све другове да не изостану са овог важног збора и да се уписују у месну организацију.

Сл. 4 — Позив на социјалдемократски збор Месне партиске организације у Београду 9 маја 1904 године (*Радничке новине*, бр. 36, 1904 године).

чке кооперативе заказан је збор и јавно предавање.²⁸

Месна партиска организација Српске социјалдемократске странке активно је радила на идеолошком и политичком уздизању свога чланства. Одржавана су предавања и конференције на којима су разрађивана питања од интереса за раднички покрет. Тако, на пример позивајући на ширу конференцију за 26 септембар 1904 године у радничкој кооперативи „Напред“ (Балканска улица бр. 21), Месна организација је указивала на потребу даљег проширења своје организације.²⁹

А поводом напада полиције на једног организованог радника Месна организација Српске социјалдемократске странке у Београду организовала је протесни збор код „Коларца“, 7 новембра 1904 године, на коме је донета и резолуција којом се осуђује полиција.

Партиска организација је обрађивала редовно актуелна питања, па је тако за 5 децембар 1904 године заказала збор на коме је говорио Димитрије Туцовић о раду Међународног социјалистичког конгреса у Амстердаму.³⁰

Покушаји десне опозиције у радничком покрету Србије, а тиме у првом реду и у радничком покрету Београда,

да изврше цепање покрета, потцењујући руководећу улогу Партија у покрету, остали су безуспешни. Најмаркатније личности те опозиције били су Коста Јовановић и Јован Скерлић, а касније Милорад Поповић. Али, сви ти покушаји разбили су се о јединство радничког покрета у Београду, а и целе Србије.

Главну улогу у разбијању ове цепачке групе имали су Радован Драговић и Димитрије Туцовић, али поред њих био је низ истакнутих партиских чланова привржених марксистичкој групи. Вођи опозиције Коста Јовановић и Јован Скерлић били су политички потпуно потучени и одвојени од радничког покрета. Нешто дуже се опирао Милан Поповић са једном групцом, али и то се распало смрћу Милорада Поповића (11 августа 1905 године).

Управа града Београда, 13 јула 1905 године, издала је наредбу о штрајковима,³¹ којом је стварно било забрањено штрајковање, а тиме и економска борба радничке класе, њених синдикалних савеза за побољшање радничког положаја.

Против ове наредбе подигао се пролетаријат Београда.³² Два социјалистичка посланика поставили су питања министру унутрашњих дела у Парламенту, те је ова наредба била повучена.³³

Током 1905 године Месна организација Српске социјалдемократске странке развија своју активност још више него у претходној години. У радничкој кооперативној кафани у Балканској улици број 21 одржала је Месна партиска организација своју прву годишњу скупштину 31 јануара 1905 године, са следећим дневним редом: 1) Извештај управе, 2) Избор нове управе и 3) Предлози.³⁴

У нову управу на овој скупштини изабрани су: Никола Величковић, Мил. Митровић, Маринко Живковић, Таса Петковић, Жив. Ђурковић, Жика Тимотић и Пера Радовановић. За делегате за Трећи партиски конгрес изабрани су Димитрије Туцовић, Пера Станковић, Таса Милојевић, Илија Милкић, Владислав Гајић, Јордан Крстић и Таса Петковић.³⁵

Из извештаја поднетог на овој скупштини види се да је у Београду било пре-

ко 2.000 синдикално организованих радника, али је зато у чланству Партије било обухваћено само 228, од тога са плаћеном чланарином 158 чланова.

Овако мали број политички организованих радника у Београду на почетку 1905 године показује да су радници још били на ниском нивоу свести, јер су сматрали да је довољно бити члан синдиката и мислити социјалистички. Није се схватала улога и значај политичке организације и њено место у радничком покрету. Тим поводом *Радничке новине* су писале: „Што јаче социјалистичке агитације зборовима, а особито конференцијама и што боље спремање агитатора, који ће јасно разумевати програм социјалистичке Партије — чему је социјалдемократски курс посвећен — прокрестарити агитацијом све радничке крајеве у Београду, имати преко повереника сваки квартал у својим шакама — донеће нашој месној организацији већи број чланова но што је досада био. Сви ми социјалдемократи сматрајмо за своју дужност да будемо чланови Партије, агитатори за њено снажење, па се други пут извесно нећемо морати тужити на мали број чланова наше месне партиске организације“.³⁶

И тако, током ове године одржаване су партиске конференције, зборови, прорађивана су извесна питања из уну-

Збор чланова

Београдска организација Социјал-Демократске Странке имаће у СУБОТУ, 18. ОВ. МЕС ЗБОР ЧЛАНОВА ради истицања партиских посланичких кандидата за Београд. Сви чланови странке треба да дођу на овај важан збор. Другови нека понесу своје чланске књижице.

Збор ће се одржати у Бајлоновој пивници на Тобисној Пијаци у 9 ЧАСОВА У ВЕЧЕ

МЕСНА ОРГАНИЗАЦИЈА
Социјал - Демократске Странке.

Сл. 5 — Позив на збор партиског чланства у Београду за 18 јуни на коме је извршена кандидација посланичких кандидата за посланичке изборе одржане 10 јула 1905 године (*Радничке новине*, бр. 52, 1905 године).

тарпартиског живота, а и политички актуелна питања. Као и претходне и ове године Месна партиска организација живо учествује у припремама за прославу Првог маја, као и у извођењу радничке демонстрације на дан Првог маја.

Месна партиска организација узима живог учешћа у политичкој активности за посланичке изборе 10 јула 1905 године. У Београду је заказан збор за 18 јуни у вези са кандидацијом за претстојеће изборе (сл. 5).

На збору 18 јуна у Београду као кандидати Српске социјалдемократске странке за посланичке изборе 10 јула истакнути су : Драгиша Лапчевић, Др. Михаило Илић, Лука Павићевић и Никола Величковић.³⁷

Поред општинских зборових и конференција, у овој предизборној агитацији одржаване су и конференције по рејонима.

На изборима 10 јула 1905 године београдски бирачи слабо су узели учешћа, јер од 11.000 гласача на биралишта је изашло само 3.797, а од тога гласало је за социјалисте 973 бирача и са тим бројем Београд је дао једно посланичко место претставнику Српске социјалдемократске странке у Парламенту. Драгиша Лапчевић је био тада изабран у Београду, а Милан Маринковић у Пироту. Месна организација Београда одржала је 7 августа збор на коме је извршена анализа и оцена изборних резултата од 10 јула. У дискусији су узели учешћа Драгиша Лапчевић, Радован Драговић, Феђа Голумбовски, Др. Јовановић и други.

Београдска организација Српске социјалдемократске странке благовремено се припрема за претстојеће општинске изборе 11 децембра 1905 године и сазива збор за 11 септембар³⁸ (сл. 6).

На овом збору донета је следећа резолуција: „Велики раднички збор држат 11 септембра 1905 године у Београду пошто је саслушао објашњење општинског програма Српске социјалдемократске странке и обавестио се о општинској политици коју заступа пролетерска класа, једногласно је донео ову одлуку:

„1. да се сви радници најживље боре против експлоатације, коју буржоазија

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

ОРГАН СРПСКЕ СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ И РАДНИЧКОГ САВЕЗА

Цена листи: на годину 3, на пола године 2, на три месеца 1,25, на месец 0,500 дина. На предплаћу: у листу 200 милијара. Поштом треба слати Касандру Каренку Илићу, у Београду, у Булевару Краљице Наталије. Главни издавачки „Београд“ Телеграмна бр. 27. Телефон бр. 808.

На збор, радници!

И у општини, онако исто као и у држави и као свуда где се зацари беззаконна владавина буржоанија с једне стране показује свој експлоататорски апетит, експлуатујући општинске терете на радничку класу, сводићи радничке награде далеко испод потребног минимума и монополишући за себе сва привилегија општинске политике, с друге стране — напушта сваки културни рад у општини, набегава да одговори многим општинским задацима, клози се свих послова који би довели користи радничком становништву и целима само због тога, што је буржоанија, окована дивљим изгледима на сопствени хар, обузета узким погледима на непосредне користи, постала неспособна да буде носилац културе, по томе неспособна и за вођење здраве општинске политике.

Против убиствене и експлоататорске политике буржоаније у општини, радничка се класа има борити, као год и против њезине убиствене и експлоататорске политике у држави, као год и против свих облика, кроз које је буржоанија спровела експлоатацију над радничком класом и заштиту својих експлоататорских интереса.

Радничка класа мора војевати за извођење свога општинског програма у општини она мора ослободити радно становништво од експлоатације, која се над њим врши неправедним дацијама и свирепом малим наградама општинских радника; она мора подмирити културне потребе једне модерне општине.

Социјал-Демократска Странка, израз класног свесног пролетаријата, руководи и овој борбом пролетерском. С тога она и позива све раднике на

Велики Раднички Збор

који ће се држати

у Недељу 11. Септембра 1905. год.

у 2 часа по подне

у сали код Жакова

Дневни ред:

Општина и радници. Општински програм Социјал-Демократске Странке. Референти: другови Драгина Лаичевић и Лука Пашчевић.

Другови, радници!

Дођите на овај збор у што већем броју. Вас буржоанија у општини дере високом триваршном и великим арендама; вас буржоанија у општини дере високим наградама у општинско поелу; вас буржоанија у општини упрошћује неизвођењем санитарских мера, не одговарање потребама варошке хигијене, недовољњем радничких станова, — вас буржоанија сатира и радо и нерадом својим у општини.

Дођите да се о томе обавестимо, да против тога уложимо протест, да се упознамо с програмом нашим, с којим ћемо ићи на бираниште 11. децембра.

На збор, другови!

БЕОГРАДСКА ОРГАНИЗАЦИЈА

Српске Социјал-Демократске Странке

Другови! претплатите се и проширујте „Радничке Новине“

и кроз општину врши над радницима;

2. да сви радници најживље агитују за општинске изборе у које ће ове године први пут ступити Српска Социјалдемократска странка; и

3. да сви другови најенергичније помогну месну београдску организацију партиску за извођење смишљеније агитације и за вођење одлучније борбе и у погледу општинске политике, као и за остале партиске послове.³⁹

Општински избори нису одржани 11 децембра 1905, јер су 18 децембра, обављени накнадни посланички избори у Београду због подношења оставке дотадашњег буржоаског посланика. А општински избори обављени су следеће, 1906 године, 15 јануара, када су социјалисти у Београду добили 799 гласова и 9 одборничких и заменичких места.

На збору Месне организације, одржаном 18 септембра 1905 године, опет се дискутовало о припремама за општинске изборе, али овде треба истаћи да се, поред тога питања на овом збору, претресало и питање агитације за упис у странку.

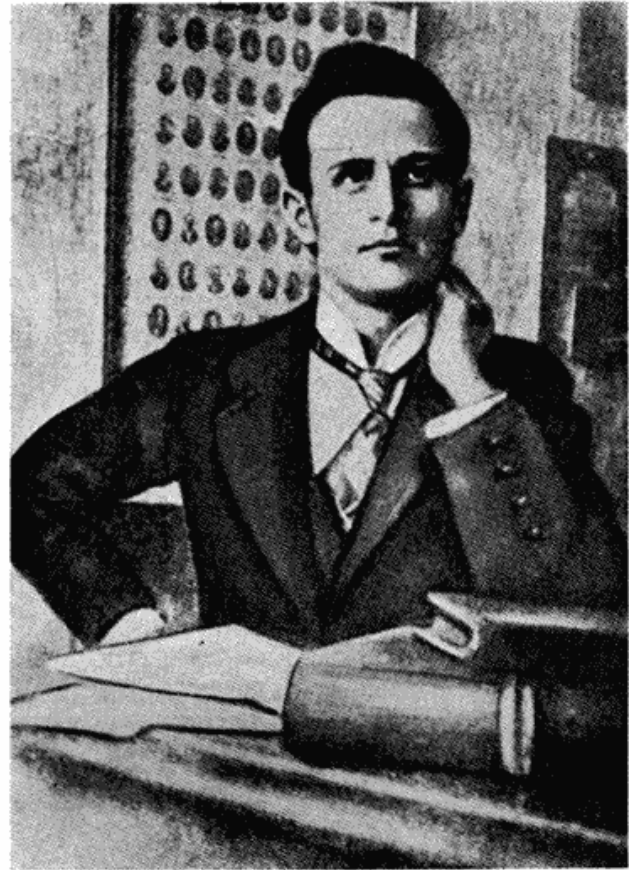
Главна партиска управа Српске социјалдемократске странке и Месна организација Београда бориле су се за јачање Партије, за њену монолитност и снагу у радничком покрету. Тако је Месна београдска организација Српске социјалдемократске странке, на својој седници од 20 септембра 1905 године, искључила из чланства Живка Правдића, због његових недозвољених поступака у покрету.⁴⁰

Почетком новембра 1905 године забележено је да је благајник Месне партиске организације у Београду био Илија Милкић.⁴¹

После Трећег конгреса Главног радничког савеза, који је одржан у Крагујевцу 6 и 7 јуна 1905 године, на коме су донета правила Главног радничког савеза, а којима је било предвиђено ос-

← •

Сл. 6 — Позив на предизборни збор за 11 септембар 1905 године у вези са припремама за општинске изборе 11 децембра 1905 године, који су касније били одложени за 15 јануар 1906 године када су и одржани. (*Радничке новине*, бр. 76, 1905 године).

Радован Драговић

Сл. 7 — Радован Драговић (1878—1906) творац модерног радничког покрета, оснивач Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза.

нивање синдикалних већа⁴², формирано је и у Београду Синдикално веће. Оно одмах ступа у дејство и на својој седници од 4 августа 1905 године⁴³ претреса питање рада кооперативних предузећа: хлебарнице и кафане, затим 9 септембра⁴⁴ држи следећу седницу и тако активно развија своју делатност у руковођењу и обједињавању синдикалног покрета.

Буржоазија је 1905 године била спремила пројекат Закона о радњама. У знак протеста против овог законског предлога пролетаријат је подигао свој глас. Одржан је велики збор 16 јануара 1905 године. Одржавани су зборови и по свим синдикалним савезима. Била је то година борбе београдског пролетаријата

против пројекта Закона о радњама. Кулминацију ове акције престављала је, свакако, велика радничка демонстрација одржана у Београду 20 новембра 1905 године, у којој је узело учешћа око 10.000 радника. Та акција београдског пролетаријата, потпомогнута читавом радничком класом Србије, уродила је плодом. Не само да је одложен законски предлог, већ је и читав пројект пропао. Касније, 1907 године, припремљен је нови предлог Закона о радњама, али који се заснива на укидању еснафских организација, па је на тој основи и донет Закон о радњама 1910 године. Заслуге за отпор 1905 године припадају Радовану Драговићу, јер је он био тај који је успешно ставио у покрет партиску и синдикалну организацију, читаву радничку класу Београда и не само Београда, већ и целе Србије. То је била његова последња акција, јер је 25 децембра 1905 године (7 јануара 1906 године) умро напунивши само 27 година (сл. 7). Боловао је од туберкулозе, па је пред смрт написао поруку Управи Српске социјалдемократске странке у којој, између осталог, пише и следеће:

„Вама, а преко вас целом покрету, шаљем свој последњи искрени другарски поздрав, не жалећи толико што млад умирем, колико што се од свог идеала — покрета — тако рано растајем“.⁴⁵

Радован Драговић је један чист и светао лик пролетерског борца, који од личног живота није ништа имао, осим што је живео у радничком покрету и за раднички покрет. Био је то заиста творца и утемељивач модерног радничког покрета у Београду и читавој Србији. Иза себе Радован Драговић је оставио велико дело — основан и организационо учвршћен раднички покрет, који се успешно борио и развијао.

На крају 1905 године Београд је имао 18 синдикалних савеза (деветнаести је био Савез опанчарских радника у Крагујевцу, а у Београду је био пододбор опанчарских радника), док је у унутрашњости било 83 пододбора. У читавој Србији било је тада укупно 5.074 члана синдиката. Чланова Партије било је око хиљаду, а од тога у Београду 227 пуно-

правних, јер су 252 члана отпали због неуредног плаћања чланарине. Они који нису исплатили чланарину за три месеца отпали су из организације. У броју од 252 отпалих налазе се не само они који нису платили чланарину, већ и умрли, отсељени и искључени због других питања. Ето, од оснивања Партије па до почетка децембра 1905 године, у партиску организацију Београда уписало се 479 чланова, али је на крају остало 227.

Била је то већ пролетерска партиска организација, јер су радници сачињавали 86% укупног чланства.

Јануара 1906 године Главна партиска управа је дала упутство месним партиским организацијама како треба примати чланове Партије.

Месна партиска организација Социјалдемократске странке за град Београд одржала је своју годишњу скупштину 19 фебруара 1906 године у 9 часова пре подне у локалу хотел „Таково“, са овим дневним редом: 1) Извештај управе, 2) Извештај благајне, 3) О проширењу Месне партиске организације, 4) Разрешење старе и бирање нове управе, 5) Бирање делегата за IV партиски конгрес и 6) Предлози и питања.⁴⁶

На овој скупштини је решено да се партиска организација у Београду прошири и на квартове. У привремену управу, до проширења, изабрани су: Таса Милојевић, Добривоје Живановић, Милан Перкић, Драгољуб Јовановић, Маринко Живковић, Ранко Живковић, Недељко Станковић, Петар Станковић, Милан Мрдаковић и Милан Стојановић.

За делегате за IV конгрес Српске социјалдемократске странке изабрани су: Никола Величковић, столарски радник; Виљем Пипал, типографски радник; Илија Милкић, трговачки помоћник; Драгутин Поповић, столарски радник; Љубомир Савић, новинар; Владислав Гајић, кожарски радник; Живота Ђурковић, писар Министарства просвете; Драгутин Николић, рачуноиспитач Главне контроле; Таса Петковић, чиновник Управе монопола; Милан Митровић, типографски радник; Душан Поповић, сарадник *Радничких новина* и Драгољуб Јовановић, машински радник.⁴⁷

Другови!

Беда је наша беспримерна. Бескрајно мале наднице на једној а скупе животне намирнице на другој страни бацају и нас и наше породице у стално гладовање и уморавају гладном сирћу. Дуго радио време и до ужаса жалосни хигијенски услови разаравају здравље и упропашћују животе наше. Дивља експлоатација, која се над нама без икаквих граница врши, не може се више подносити. *Борба је природна последица те беде.* Ми смо зверство буржовије патерани на ту борбу. Она мора бити и силна и очајна и беспопштедна.

Клицули смо и на врата општине наше, најне заједнице наше, тражећи: да нам она, као културна установа, бар на својим пословима смањи радио време и колико толико појача надницу. Али, тамо нас је дочекала буржовија, сатански се подменула нашој беди, недостојно наиграла наше право.

Верна слушкиња класе експлоататора — општина је јуришала на нас и, противно чак и буржоаским законима и буржоаским појмовима о модерном праву, отпочела нас у масама хапсити и прогонити, отворено исповедајући: да је гоњење радника узела као основу пољугу за заштиту досадане зверске експлоатације.

Радници!

Поред старих окова — нама се нови спремају....

Другови!

Поред старог насиља — над нама се и нова предузимају...

Пролетери!

За обезбеђење наше класне борбе, за алагој наш и наших породица, за бољи живот и за боље услове у ходу револуционарне радничке класе — ми морамо против експлоатације и насиља и протестовати и борбу повести.

Ради тога не се

у недељу 19. марта 1906. год.

у 8 часа по пошти

на Батал-џамији

одржати

ВЕЛИКИ РАДНИЧКИ ЗБОР

Дневни ред:

1. Беда радничке класе и борба као природна последица беде. Референт Нед. Дивац.
2. Буржовија у општини и у јавности против радничких захтева. Референт Лука Павићевић.
3. Хапшење радника. Референт Никола Величковић.

Другови!

Пожурите на овај збор. Заједничком снагом и многобројним учешћем у борби станимо у одбрану наших права, нашег здравља, нашег живота.

Ни у кога се не удајмо! Сав је буржоаски свет против нас! И по изладити се пут потаргују Маркове речи: Ослобођење радника — дело је самих радника.

На збор, другови!

Месна организација
Српске Социјал. Демократске Странке
Главни Раднички Савет

Партишка управа месне партиске организације, изабрана на скупштини 19 фебруара, конституисала се овако; претседник Милан Стојановић, секретар Таса Милојевић, благајник Петар К. Станковић, чланови: Ранко Живковић, Маринко Живковић, Милан Перкић, Милан Мрдаковић и Драгољуб Јовановић; за ревизоре: Недељко Станковић и Добривоје Живановић.⁴⁸

На годишњој скупштини Месне партиске организације одлучено је: „да се месна партишка организација прошири. Досад је била свега једна месна организација за цео Београд. Увидело се, да она, једна при најбољој вољи, не може развијати акцију за цео Београд; да је потребно имати организације по квартовима, које би се задржале на мањем простору, у коме боље познају и становништво и прилике под којима се чиста социјалистичка агитација може развијати“.⁴⁹

У духу одлука са годишње скупштине Месне партиске организације Београда израђен је и Пројект правилника београдских организација Српске социјалдемократске странке, који је био усвојен 26 марта 1906 године на ванредној скупштини Месне партиске организације.⁵⁰

У Београду је одржан 19 марта збор на Батал-џамији против експлоатације, против општине и против полициског насиља (сл. 8). На овом збору осуђен је капиталистички поредак који немилосрдно експлоатише радничку класу, а у исто време радничка класа је смело кренула, „не узмичући испред гоњења полиције, већ и при најбруталнијем терору, да води одлучну борбу“.⁵¹

На улицама Београда 31 марта проливена је радничка крв. Ту радничку крв комите су пролиле ничим неизазване. Недужни радници су страдали.⁵² Али, раднички покрет — као ни после мартовских демонстрација у 1903 години — ни овог пута (сл. 9), није поклекао,

Сл. 8 — Позив на велики раднички збор на Батал-џамији, за 19 март 1906 г., против експлоатације, против општинске управе и против полициског насиља (*Радничке новине*, бр. 34, 1906 године).

МАРТОВСКЕ ЖРТВЕ

• Јуче је цео Београд био очевидац једног злочина, какав се само у земљама с ову страну Дунава, какав се само на азијском оријенту може десити. Једна банда званичних вликоваца које држава негује, једна група неодговорних хајдука, који су доиста ван закона али не под опасношћу да сами буду убијени, већ са највишом повластицом: да доуге убијају, једна организована чета људи који су морални стуб режима, резервна војска свега стања од 29. маја — чинила је крвав арнаутски шендук, немилосрдно косећи из своје забарикадиране јазбине животе београдских пролетера. Крв мартовских социјалистичких жртава попрскала је београдску калдрму и 1906 године.

Догађаји се као што видимо понављају. Али они вуку одмах за собом и последице. 1903 год. крвљу београдских радника означен је тадашњи режим, доведен је до слома. 1906 године обележен је крвљу београдских радника коју су пролили дивљи мађедонски горили, слепо оруђе у рукама завереника, почетак коначног краја тог истог режима, који је навукао на се само нову маску. Јер, мартовека се трагедија могла и после три године поновити у овој земљи једино зато, што је стари непријатељ остао неуништен, што је стварни однос владајућих сила у овоме друштву један исти; могла се поновити једино зато што у овој некултурној земљи влада — како пре 29. маја тако исто и после 29. маја, и то још у већој мери! — милитаризам; врши диктатуру сабља; чине тиранију официри! Али, другови, будимо сигурни, да су пролећни мартовски дани много пре фатални за наславничке режиме но за нас, и да они, ма колике жртве тражили, могу само да буду дани пролећа слободе!

Сл. 9 — На уводном месту у црном оквиру у *Радничким новинама* донета је трагична вест о крвопролићу на београдским улицама које су починили комите према недужним радницима 31 марта 1906 године (*Радничке новине*, бр. 41, 1906 године).

већ је смело уздигнуте главе кренуо и наставио свој борбени пут ка крајњем циљу. Увек је Београд био на страни напредних, слободарских идеја, за њих је увек био спреман и жртве дати и давао их је.

У Београду је одржан Четврти конгрес Српске социјалдемократске странке 2, 3 и 4 априла 1906 године, на коме је, поред осталог, дискутовано о општем праву гласа и питању прославе Првог маја. Одлучено је да се Први мај убудуће слави оног дана када пада, без обзира да ли је радни или празнични дан. Тако је те године, уз обуставу рада, са 4.141 учесником у поворци, прослављен Први мај у Београду.⁵³

У духу одлука Четвртог конгреса, а у вези са борбом за опште право гласа, Партијска управа је одлучила да се 9 јула 1906 године у целој земљи одрже демонстративни зборови на којима ће се захтевати опште право гласа и прикупити потписи на петицији која ће се предати Народној скупштини. Београд-

ски пролетаријат се одазвао бројно на овом збору. Била је то велика манифестација. Прво је одржан збор на коме је, поред говорника из Главне партијске управе Српске социјалдемократске странке, говорио и Бухингер, секретар Мађарске социјалдемократске странке. После збора одржане су велике манифестације, са великим учешћем пролетаријата. Ево шта су, поред осталог, тада забележиле *Радничке новине*:

„Напред је ношена партијска застава, у средини савезна. Цуг је био огромно велики. Он се у целој дужини могао видети само у улици Краља Милана, иначе нигде више. Прошло се Балканском, Наталином, Краљ Милановом, Зоарином, Краљ Александровом, Светогорском, Таковском и Македонском улицом до пред позориште. За време целог хода, који је трајао пуна два сата, другови и другарице су певали Марсељезу, радничку химну, песму раду, раднички марш итд. На све се стране само хорило: живела једнакост, живело опште право

гласа, доле са цензусом, живела руска револуција, живела интернационала итд. Пред Народном скупштином цела маса се зауставила напунивши улицу. Ту се неколико пута громогласно узвикнуло: живело опште право гласа, доле са изборним цензом па се непрекидно ишло даље.⁵⁴

Током априла Управа месне партиске организације Београда, а према решењу последње партиске скупштине, приступила је образовању партиских организација по разним крајевима Београда.

Партиска организација „Три кључа“ прва је оформљена 9 априла, са следећом управом: претседник Владимир Главиновић, секретар Милан Станојевић, благајник Радован Благојевић; ревизори: Светозар Спасојевић и Радосав Урошевић.⁵⁵ Просторије организације биле су у Радојичиној кафани, где се налазио и Савез монополских радника. Истог дана формирана је и партиска организација на Чукарици, која је изабрала управу у следећем саставу: претседник Владислав Гајић, секретар Вукашин Андрејевић, благајник Мирко Стојкановић, ревизори Вилхелм Клинка и Лаза Димитријевић.⁵⁶

За врачарски крај формирана је партиска организација 16 априла,⁵⁷ док је организација за Палилулу формирана 23 априла 1906 године,⁵⁸ са просторијама у „Вишњичкој касини“. Социјалистичка организација „Врачар“ изабрала је тада управу у следећем саставу: претседник Лука Павићевић, секретар Таса Милојевић, благајник Милан Стојановић, ревизори: Негослав Илић и Антон Грубер.

Најзад, 30 априла 1906 године завршено је са реорганизацијом Месне партиске организације Београда, оснивањем и последње две рејонске, кварталске организације: за савски и за дунавски крај.⁵⁹

Партиска организација „Сава“ изабрала је следећу управу: претседник Никола Величковић, столарски радник; секретар Пера Јурић, типограф; благајник Владимир Киклић, машиниста; ревизори Маринко Живковић, кројачки радник и Милан Мрдаковић, абаџиски радник. Просторије организације биле су у Босанској улици код кафане

„Европа“, а маја месеца пресељене су код „Српског влаковође“ у Савамали.⁶⁰ Партиска организација „Дунав“ изабрала је следећу управу: претседник Милан Савић, зидарски радник; секретар Добривоје Живановић, столарски радник; благајник Илија Барух, кројачки радник; ревизори: Стеван Стевановић, обућар и Аврам Миленковић, памуклијаш. Организација је била смештена у кафани „Севастопољ“.

Реорганизацијом партиске организације Београда, из једне у шест рејонских организација, развијен је политички рад у граду. Одмах су уследиле политичке конференције по рејонима, а нарочито у предизборној кампањи за посланичке изборе 11 јуна 1906 године, када је свака партиска организација одржала низ конференција и зборова.

Кандидати Српске социјалдемократске странке у Београду, за посланичке изборе 11 јула 1906 године, били су: Драгиша Лапчевић, новинар; Лука Павићевић, лакирерски радник; Никола Величковић, столарски радник и Вукашин Јовановић, жељезнички радник.⁶¹

Српска социјалдемократска странка на овим изборима у Београду добила је 1.332 гласа, што претставља знатан пораст у односу на 1905 годину, када је добила 973 и 1903 годину када је добила 641 глас. Но, овога пута у Београду није изабран социјалистички посланик, већ је изгубљен и онај добивени мандат из 1905 године, иако су социјалисти на овим изборима добили више гласова.

После реорганизације партиска организација Београда као свој основни задатак, поред политичког рада и баш кроз њега, поставила је себи да прошири и учврсти своју организацију.

Партиска организација Палилуле, на својој тромесечној скупштини, 13 августа, изабрала је своју нову управу у следећем саставу: претседник Милан Гројић, секретар М. Перкић, благајник Миладин Крстић, чланови Недељко Вујић и Новак Аврамовић, ревизори Петар Станковић и Стева Марковић.⁶²

Крајем августа Главна партиска управа Српске социјалдемократске странке упутила је свима месним организацијама упутство о раду партиских

организација, којим су детаљно разрађена сва питања из рада партиских организација.⁶³

А када је влада злогасном наредбом министра унутрашњих дела⁶⁴ против радничких синдиката и штрајкова на-срнула на раднички покрет Србије Главна партиска управа Српске социјал-демократске странке обратила се свим партиским и синдикалним организацијама следећим апелом:

„Месним организацијама

Управа партије решила је да препоручи свима месним организацијама у земљи да поводом познатог расписа министра унутрашњих дела против синдиката и радничких штрајкова одрже зборове или шире конференције и ту да обавесте све другове о овом распису. Да би то обавештење било што потпуније другови нека се послуже чланцима из *Радничких новина* где је детаљно критикован овај распис којим се иде просто на то да се организована економска борба радничка у Србији онемогући. Овом послу треба приступити одмах и ваља заинтересовати како организоване тако и неорганизоване раднике.

Тамо где нема месне организације Управа партије препоручује синдикалним организацијама да оне узму ову ствар у своје руке.

Извештај о одржаним зборовима и о посети на њима треба послати управи партије.“⁶⁵

Београдски пролетаријат је одмах реаговао збором код „Коларца“, који је одржан 10 септембра 1906 године.⁶⁶

У Београду је постојала и радничка школа за социјалистичко класно образовање. Њу је основао, одмах после Оснивачког конгреса Партије и Главног радничког савеза, Радован Драговић, па је њен рад продужен и после његове смрти. Тако је 1906 године било пријављено 160 посетилаца, али је због недостатка простора примљено само 70 слушалаца.⁶⁷

Следеће, 1907, године наставља се активност партиских организација Београда.

Социјалистичке организације „Дунав“, „Чукарица“ и „Три кључа“ одржале су у јануару 1907 године своје годи-

шње скупштине на којима су изабрале нове управе.^{68, 69, 70}

Месне партиске организације у Београду, свих шест једновремено, организовале су протестне зборове⁷¹ 28 јануара 1907 године, против полицајског насиља. Зборови су и одржани у свим партиским организацијама и на њима донета резолуција исте садржине.⁷²

Била је то активна подршка београдског пролетаријата политици Српске социјалдемократске партије у борби против ондашње реакције.

Двадесетпетог фебруара 1907 године партиска организација „Врачар“ одржала је своју скупштину и на њој изабрала нову управу.⁷³

У Београду су одржана два конгреса: Радничког савеза од 22—24 априла и Српске социјалдемократске странке од 10—12 јуна 1907 године. На првом су, поред осталих питања, третирана и следећа: штрајкови, тарифе и синдикална штампа, а на другом, између осталог и: опште право гласа, о штампи, о радничком законодавству и о мајској демонстрацији.

Сва та питања, како са једног тако и са другог конгреса, била су од великог значаја за рад партиских и синдикалних организација Београда.

Те године су у Београду предузете опсежне мере за успешну прославу Првог маја, те су и резултати постигнути. Било је те године у првомајској прослави у Београду 2.857 учесника.⁷⁴

Синдикалне организације Београда живо су развијале своју активност, нарочито на пољу борбе за побољшање економског положаја радничке класе. Поред тога, синдикалне организације су радиле и на идеолошком и политичком уздизању свога чланства, поготову зато што је мали број чланова синдиката био обухваћен чланством у Партији.

У периоду од 25 септембра до 29 децембра 1907 године у Београду су синдикалне организације, од приређених забава, оствариле прихода 5.955,20 динара, а од тога уплаћено је на благајни Главног радничког савеза 4.984,51 динара.⁷⁵

Свих шест партиских организација у Београду одржале су током јула своје

ванредне скупштине, на којима се, поред осталих питања, претресало и о раду конгреса Српске социјалдемократске странке који је одржан 10, 11 и 12 јуна 1907 године у Београду.

У Београду је одржан, 5 августа 1907 године, велики раднички збор против новог предлога Закона о радњама. На овом збору за председавајућег изабран је Димитрије Туцовић. Збор је одржан на Батал-цамији, уз присуство три хиљаде радника.⁷⁶

А када је новом наредбом Управа града Београда⁷⁷ насрнула на раднички покрет управе Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза обратиле су се београдском пролетаријату позивајући га на протестни збор 19 августа 1907 године.⁷⁸

На овом збору говорио је Драгиша Лапчевић, а предложена резолуција је прихваћена. Збору је приспео приличан број поздравних телеграма из унутрашњости.⁷⁹

Акција партиских организација за потписивање петиције за опште право гласа још увек је била актуелна, те се на томе настављао рад.⁸⁰

Партиске организације Београда преко својих чланова одборника пратиле су рад општинске управе. Тако је Партиско веће заказало састанак свих организација за 30 септембар 1907 године.⁸¹

Поред осталог, у извештају са ове скупштине партиских организација Београда, забележено је и следеће: „извештај наше одборничке групе примљен је једногласно и одато је пуно признање и захвалност на њеном досадашњем раду. Другови су се разишли под окрепљујућим утиском солидарнога рада на скупштини и, одушевљени стварним успесима досадање наше комуналне политике, отишли су са ватреном жељом да се што пре упусте у најинтезивнију агитацију за нове општинске изборе.“⁸²

Поводом претстојећих општинских избора 18 новембра 1907 године, дато је партиским организацијама упутство о раду за ове изборе.⁸³

И, заиста, политичка активност у Београду се развила, јер су партиске организације по својим рејонима стално

одржавале зборове и конференције.⁸⁴

На овим изборима у Београду социјалисти су добили пет одборничких места⁸⁵ са 1.003 гласа.

Тада, на почетку 1908 године, у време одржавања годишњих скупштина партиских и синдикалних организација, истицана је потреба борбе за њихово учвршћење и јачање. Тако је организација „Дунав“ на једној својој седници, почетком фебруара 1908 године, одлучила да одржи низ предавања за своје чланство која су одржавана сваког петка у 8 часова увече. Ево тема са тих предавања: „1. Законско осигурање радника; 2. Заштитно радничко законодавство; 3. Закон о радњама; 4. Опште право гласа; 5. Политичке слободе и радничка класа; 6. Политичке странке и радничка класа; 7. Привредне политичке прилике у Србији; 8. О суштини устава; 9. О државном буџету; 10. Материјалистичко схватање историје; 11. О руској револуцији; 12. Комунална политика; 13. О социјалистичком моралу; 14. Зашто радник мора бити социјалдемократ; 15. Главна дужност једног социјалдемократа.“⁸⁶

Пошто су током јануара и фебруара одржане годишње партиске скупштине то је за 26 фебруар заказана седница Партиског већа ради конституисања. Управу Већа сачињавали су чланови управа свих организација, без контролора (Правилник организација чл. 14).⁸⁷ Ова скупштина није одржана тада, јер је организација „Три кључа“ одржала своју скупштину другог марта, те је седница Партиског већа одржана 9 марта 1908 године.⁸⁸

Партиско веће београдских организација заказало је следећу седницу већ за 21 март и на њој расправља о раду београдских организација, а 28 марта одржана је заједничка седница Партиског и Синдикалног већа на којој је расправљано о прослави Првог маја у Београду.⁸⁹

И већ 6 априла све партиске организације одржале су у својим рејонима зборове на којима је говорено о прослави Првог маја, а на први дан ускрса, у сали „Булевара“, одржан је велики општи збор на коме су, о првомајској прослави

и претстојећим посланичким изборима, 18 маја, говорили Триша Кацлеровић и Димитрије Туцовић.

Прослава Првог маја 1908 године у Београду била је још боље организована од претходне, па ни успех није изостао. Било је те године у Београду 3.957 учесника у овој прослави.⁹⁰

Партиско веће београдских партиских организација, на својој седници од 4 априла 1908 године, дискутовало је о изборној агитацији пред претстојеће посланичке изборе, који су били заказани за 18 мај 1908 године. Посланички кандидати, претставници социјалдемократске странке, за ове изборе су Др. Недељко Кошанин, доцент Универзитета, Лука Павићевић, претседник Главног радничког савеза, Никола Величковић, столар и Вукашин Јовановић, машиновођа.⁹¹

У тој предизборној агитацији месне партиске организације узеле су видног учешћа у одржавању зборова и конференција, али ни синдикалне организације нису заостајале.

На изборима 18 маја 1908 године Београд је дао сва четири посланичка мандата буржоаским партијама. Раднике новине су тада писале: „Београдски су избори фалсификовани и лажни, јер ти гласачи који у Београду изборну судбину решавају не постоје“.⁹² Социјалисти су добили на овим изборима 1.201 глас.

Ево како се кретао број гласова које је социјална демократија добијала на изборима у Београду:⁹³ 8 септембра 1903 године 641; 10 јула 1905 године 970; 15 јануара 1906 године 779; 11 јуна 1906 године 1332; 18 новембра 1907 године; 1.005 и 18 маја 1908 године 1.202.

У току 1908 године синдикалне организације су водиле живу агитацију за растурање синдикалних маркица за Централни штрајкашки фонд, који је био тада образован са задатком да обезбеди средства у износу од 10.000 динара. Одржано је више зборова у синдикалним организацијама у вези са овим задатком, нарочито у августу.⁹⁴

Београдски пролетаријат морао се спремати за борбу, морао се борити против беде у којој се налазио. Само

једно упоређење између берлинског и београдског радника о потрошњи појединих прехранбених артикала, из 1907 или 1908 године, показује тежак положај београдског пролетаријата.⁹⁵

Артикли	У Берлину	У Београду
меса	139 кгр.	62 кгр.
хлеба	386 „	821 „
шећера	37 „	23 „
кафе	18 „	5 „
бутера	48 „	кајмака 1 „
сира	8 „	—
јаја	25 „	6 „
соли	13 „	12 „
пива	240 лит,	25 лит,

Ово јасно показује да је радник у Београду недостатак масноћа надокнађивао хлебом и посном храном.

У Београду је одржана 8 јуна 1908 године заједничка конференција свих управа синдикалних организација са управама Главног радничког савеза и Српске социјалдемократске странке, на којој је донето низ одлука значајних за рад партиских и синдикалних организација.⁹⁶ Те одлуке су спровођене како у партиским тако и у синдикалним организацијама. А основна нит свих одлука било је питање учвршћења једних и других организација.

Двадесетдругог јула 1908 године у Београду је одржан протестни збор поводом напада полиције на штрајк рудара у Мајданпеку. Збору и демонстрацијама присуствовало је око 3.000 радника. На збору су говорили Димитрије Туцовића, Драгиша Лапчевић, Триша Кацлеровић, Илија Милкић и Лука Павићевић.⁹⁷ Са збора су упућене претставке министру унутрашњих дела и министру народне привреде.

Осамнаестог јула 1908 године, на захтев Главног радничког савеза, одржана је конференција Синдикалног већа Београда са управама свих синдикалних организација. С обзиром да је рад био попустио хтело се ићи на сазивање ванредног конгреса Главног радничког савеза, али се од тога одустало, пошто су управе свих синдикалних организација прихватиле обавезу да побољшају свој рад.

Немаран однос према раду видимо и код неких партиских организација. Тако је партиска организација „Дунав“ по трећи пут заказала своју ванредну скупштину за 27 јули, јер се претходно два пута није могла одржати због недовољног броја присутних.⁸⁸ Али, овога пута је скупштина одржана и изабрана је нова управа.

Септембра 1908 године све партиске организације у Београду одржале су зборове по квартовима, рејонима, на којима се разобличавао рад Општине у Београду.

Београдски пролетаријат је подигао глас протеста и против анексије Босне и Херцеговине. О томе је на збору 28 септембра, на „Булевару“ говорио Димитрије Туцовић пред неколико хиљада радника. Још једанпут је, на истом месту, о истом питању, 19 октобра одржан протесни збор на коме су осуђени шовинизам, милитаризам и колонијализам, а прокламовано братство и интернационална солидарност пролетаријата.¹⁰⁰

Шеснаестог новембра у Београду су одржани зборови у свим квартовима на којима је говорено о кризи, беспослици и дужности Општине београдске, па је о истом питању у Београду поново одржан један централни збор 14 децембра 1908 године.¹⁰¹

Партиска школа 1908 године почела је са радом 6 октобра, с тим да заврши у фебруару 1909 године. Обрађивана је економија, утописки и научни социјализам, синдикални покрет, заштита радничког законодавства, социјална демократија и њена тактика и развитак организма. Из сваке ове области обрађивано је по десет тема.

На почетку 1909 године партиске и синдикалне организације Београда воде акцију за прикупљање средстава за оснивање социјалистичке штампарије. Тако је са једне забаве партиска организација „Три кључа“ дала као прилог 170 динара, док је Савез металских радника дао 150 динара, а и остале организације учествовале су у овоме.

У периоду од 18 јануара до 1 фебруара 1909 године одржале су све партиске организације Београда своје годишње скупштине. Дневни ред код

свих био је следећи: 1. Извештај; 2. Реферат: агитовање и организовање; 3. Бирање нове управе и 4. Предлози и питања.¹⁰² И синдикалне организације су одржале своје скупштине на почетку године. Поводом тих скупштина следовала су бројна упутства у вези са претстојећим радом у синдикалним организацијама.¹⁰³

Партиске и синдикалне организације Београда извршиле су, током фебруара 1909 године, пребројавање беспослених радника у Београду. Том приликом је установљено да је у Београду било 1.555 радника без посла, са 7.775 чланова породице без хлеба. Више од половине тог радништва било је већ три месеца незапослено, а није их мали број који су пола године, па чак и по годину дана били без посла.¹⁰⁴

Ове податке је партиска организација искористила у политичкој борби против буржоаског поретка.

Затим су се ређале акције. Тако је 8 марта одржано низ зборова на којима је разобличавана привредна политика владе, а посебно је осуђен варварски напад у Скупштини на социјалистичког посланика.

На Петом синдикалном конгресу Главног радничког савеза одржаном 29 до 31 марта 1909 године у Београду, поред осталих питања, претресано је и питање једне централне инстанце за све опште класне акције покрета. Референт је био Димитрије Туцовић.¹⁰⁵

Београдски пролетаријат је 1909 године у првомајској прослави узео видног учешћа, упркос притиску послодаваца на раднике. У поворци је учествовало 2.500 радника, а на збору у Кошутњаку говорили су Лука Павићевић и Драгиша Лапчевић.¹⁰⁶

Партиско и синдикално веће организација у Београду одржали су 28 априла 1909 године заједничку седницу, на којој је претресано питање помоћи отпуштеним са посла због учешћа на прослави Првог маја. А поред тога расправљало се и о агитацији по фабрикама.

Што се тиче бројног стања чланства у синдикату, али за целу Србију, оно изгледа овако:¹⁰⁷

Година	Мушких	Женских	Свега
1903	1.761	—	1.761
1904	2.871	61	2.932
1905	4.665	409	5.074
1906	4.800	550	5.350
1907	4.934	500	5.434
1908	—	—	3.238
1909	4.314	148	4.462

У периоду пред Седми конгрес Српске Социјалдемократске странке, који је одржан 17 маја 1909 године у Београду, партиске организације су развиле своју активност. Извршен је избор делегата за Конгрес. Бројно стање партиских организација у Београду пред Конгрес било је овако:¹⁰⁸

Организације	Мушких	Женских	Свега
„Врачар“	141	5	146
„Дунав“	81	2	83
„Палилула	99	3	102
„Сава“	140	5	145
„Три кључа“	115	9	124
„Чукарица“	48	3	51
Свега у Београду	624	26	651

Партиска организација „Три кључа“ приредила је 19 јула увече — уочи петогодишњице оснивања Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза — једну академију,¹⁰⁹ која је имала свечани карактер.

А 23 августа у Београду је организован збор на коме је о револуцији у Шпанији говорио Душан Поповић.

На збору 30 августа говорио је Душан Поповић о Генералном штрајку у Шведској. Ти зборови показују да је раднички покрет Београда пратио, помагао и пружао подршку радничком покрету у свету.

У Београду су одржани 1 октобра јавни зборови по квартовима у свим партиским организацијама. Тема свих тих зборова била је „Састанак Народне скупштине и захтеви радничке класе“. Исто тако 15 новембра одржан је збор о Закону о радњама. Ово питање је опет постало актуелно, пошто је предлог Закона био поново спреман за

изношење пред Народну скупштину. Референт на збору био је Димитрије Туцовић, који је предложио и Одлуку о овом питању, што је збор прихватио.¹¹⁰

Пролетаријат Београда је осудио политику буржоаске Општинске управе у Београду због општинског зајма у износу од шездесет милиона динара. Било је то на збору одржаном код „Коларца“ 6 децембра 1909 године.

У Београду је одржана 25, 26 и 27 децембра 1909 године Социјалдемократска балканска конференција, а када је ова завршила рад, на збору код „Коларца“ говорили су делегати земаља које су учествовале.¹¹¹

Била је то манифестација братске солидарности пролетаријата балканских земаља.

На почетку 1910 године партиске организације Београда одржавале су, поред уобичајених редовних конференција и годишњих скупштина, зборове свога чланства, на којима је говорено о претстојећим задацима, борбама као и о дужностима у вези са свим тим претстојећим проблемима у животу и борби београдског пролетаријата.

Важно је овде истаћи да је у Београду првог јануара 1910 године покренут теоретски полумесечни часопис Борба, чији је уредник био Димитрије Туцовић. Часопис је излазио све до Првог светског рата.

У Београду су 1910 године заказани општински избори за 28 март. Партиске организације Београда су се и овога пута живо припремале. А 21 марта је одржан велики збор за опште право гласа, за политичку равноправност. Четири хиљаде београдског пролетаријата манифестовало је тада за опште, једнако, тајно и непосредно право гласа.¹¹²

Упркос свим сметњама београдски пролетаријат је на овим општинским изборима дао за социјалистичку листу 1.386 гласова, док су самосталци и радикали добили 3.336, а напредњаци и народњаци 2.155 гласова. Био је то успех с обзиром да је на претходним изборима 18 новембра 1907 године Београд дао 1.003 гласа за социјалистичке претставнике.¹¹³

Партиске организације добро су из-

вршиле припреме за прославу Првог маја у Београду. У захтевима радничке класе тога дана 1910 године, била су два централна питања: Заштитно радничко законодавство и опште право гласа. Поворка је организовано и дисциплиновано манифестовала кроз Београд, а на Позоришном тргу одржан је и збор. Ред

Сл. 10 — Димитрије Туцовић (1881—1914) најистакнутија личност у радничком покрету Србије до Првог светског рата. Одбранио је, развио и учврстио дело започето са Радованом Драговићем: Партију и Синдикат. Носилац марксистичког схватања у радничком покрету Србије.

у тој великој поворци одржавали су 200 редара са црвеним тракама око руку. Била је то величанствена манифестација снаге пролетаријата Београда, јер овде није, као у изборима, важио порески ценз.

Пред Осми конгрес Српске социјал-демократске странке партиске организације Београда су своју активност раз-

виле на свим пољима делатности. Разрађивана су питања која су предвиђена у дневном реду Конгреса. Тако, једно важно питање било је и јединство покрета, о коме је на Конгресу реферисао Димитрије Туцовић.

У то време све партиске организације изабрале су нове управе, које су се седмог јуна састале ради конституисања Партиског већа.

Непосредно пред Осми конгрес Партије 30 маја, у Београду је одржан велики збор на Позоришном тргу, на коме се тражило да у Закону о радњама буду прихваћени раднички захтеви у погледу пуног права на штрајк. Била је то „последња опомена“¹¹⁴ шест хиљада радника у Београду да буржоазија не ограничава радничка права. И извесни успеси нису изостали, али и после доношења Закона о радњама пролетаријат се морао борити за спровођење и тако мало извојеваних права у своју корист.

У време одржавања Осмог конгреса Српске социјалдемократске странке 6—8 јуна 1910 године, у Београду је бројно стање чланства у Партији и синдикату било следеће:¹¹⁵

Парт. организација	Чланова партије		Организованих у синд.	
	1908 1909	1909 1910	1908 1909	1909 1910
„Врачар“	146	204		
„Дунав“	83	141		
„Палилула“	102	125		
„Сава“	145	134		
„Три кључа“	124	130		
„Чукарица“	51	51		
Свега у Београду	651	788	1.480	2.630

Није то био неки рапидан бројни пораст чланства, али је свакако постојао политички пораст снага радничке класе, јер су извесни успеси постизани. Буржоазија Београда морала је рачунати са чињеницом да ту постоји организовани пролетаријат.

У Београду је 15 јула 1910 године одржан збор на коме су говорили Лав Троцки о теми: „Руска револуција и балкански народи“; Бохумил Шмерл: „Аустриски империјализам и балкански

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

Име: УТОРНИКОВ, ЧЕТВРТАК
и СРЕДОМ.

М и н о б !
на стану 4 дана по нову гдн 1 дан,
на пут или 2 дана на месец дана 0,75
За иностранство 10 дана.

Број 8 пара

Име и презиме грађана који уреду
штампарије, Копачка ул. бр. 41.

Телефон бр. 870.

ОРГАН СРПСКЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ И ГЛАВНОГ РАДНИЧКОГ САВЕЗА

Бр. 127.

Београд, Субота 23. Октобра 1910.

Год. X.

Радницима и Грађанима Београда

Бирачи!

После непуних седам месеци нас опет позивају да
у недељу 24 октобра
идаћемо на биралиште, да гласамо и изберемо

председника општине Београда.

Сама та околност, да настаје криза у председништву општинском и да се избор врши у место после три године,
како Закон о општинама прописује, после седам месеци, служи као доказ да је у општинској управи и у општинским посло-
вима нередовно стање, да је тако

трудњак прешао у кудинацију.

Али, зато баш, ми смо, сви колико нас има, дужни позиву се одазвати, на биралиште љутом изићи и гласом
својим стати на пут једној

бесној политици,

**лудачком расипању, безобразном грађењу општинске идоловине,
општем грабежу, убрластивању Београда,
сахрању становништва.**

И за децу је већ постало јасно, да је овакво управљање општином корисно само за неколико банака, предузет-
ача, лифераната и мајстери, али да је, баш зато,

убиство за најшире масе становништва.

Речи су слабе да изразе сви ужас створен у општини, сву несрећу која ће се створити — ако би делашка
управа опет добила мандат. Погледајте све крајеве Београда — они представљају развалене у место да су уређене, улепшане тачке
за живот и рад; погледајте у општинске финансије — видите погодане милуине исцеђене на нас и наших породица;
погледајте на трошарину, арена, таксе, општинске порезе — видете једну свирепу отмицу која се врши за рачун лифера-
ната, предузетача, банака; где год погледасте — добијате слику

једне дивљачке најезде, које безобразно отима и лудачки упрошћује.

Можете ли и даље то подносити? Можете ли мирно посматрати како вас луду, како вам отимају и како вам
се, после немилосрдног перекоју у лице, трошећи ваш новац за рачун неколико својих партизана, паразита Београда?
Водите ли рачуна о својем интересу, о својем здрављу, о животу своје деце?

Најзад, може ли вам образ допустити да оставите и даље на грбачи својој и на грбачи Београда један

режим корупције и

систем грабежа,

који, у дивљачки хаосу

од Београда прече једну огромну гробницу, а становништво даје и сахрањују.

Ко има срести о својем интересу, ко воли своје здравље, ко воли своју децу, ко има братске љубави према
толиким сапатницима, тај треба да се сети

Биралишта,

да на њ та најбоље да глас свој даде

**ЗА КАНДИДАТА
Социјалне Демократије**

Димитрија Туцовића.

Радници!

Грађани!

Београђани!

Овај је избор важан, врло важан — поверењем које би се дао Социјалној Демократији, био би

срушен садашњи убиствени и разорни режим у општини.

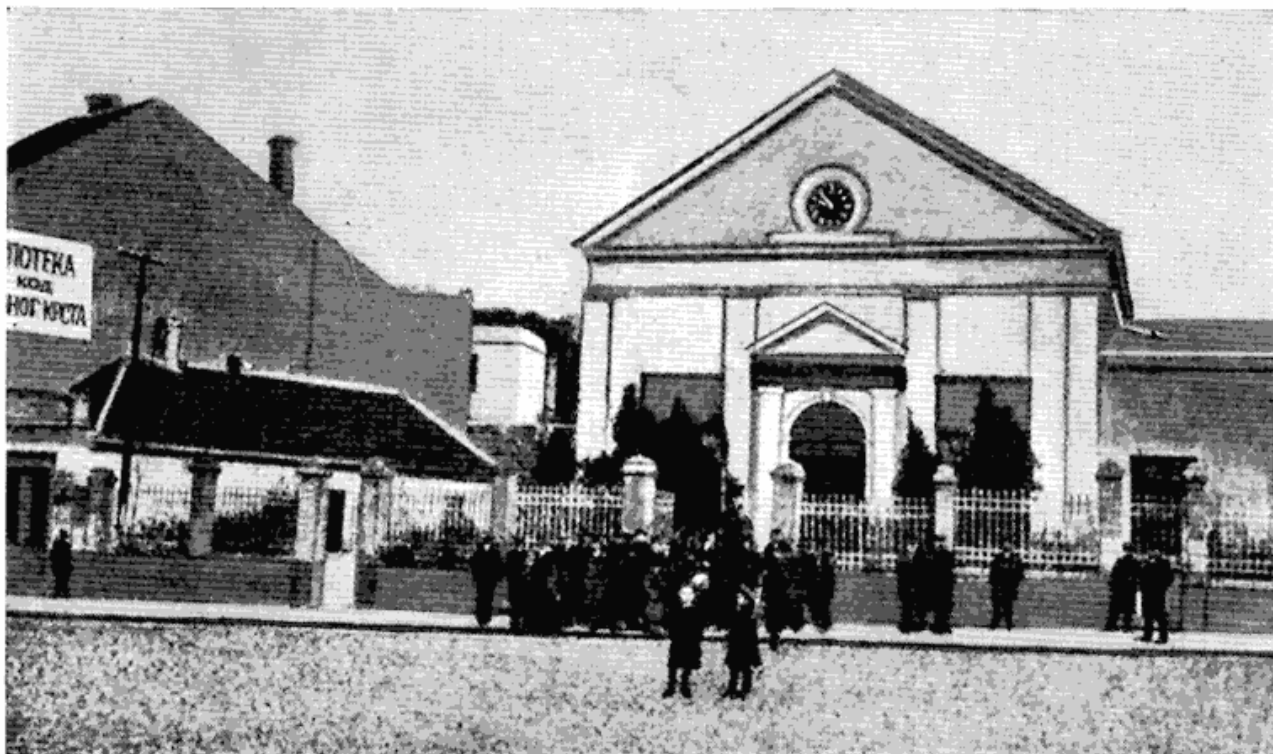
То треба изићи пред очима ошудом ударити се по сме одвајати

Кучицу је дванајести час!

Ко се и не даје томе да продужи — него на дрво не жели што ће се до продужити, што ће ужас триумфова!

Социјалдемократска Партија

Сл. 12 — Народни дом, отворен 7 новембра 1910 године у Београду, био је седиште радничког покрета (Мајски спис, 1911 г., страна 8).

народи“; В. Левински: „Неословенство и потиштени народи“ и Димитрије Туцовић: „Балканско питање и социјална демократија“. Била је то крупна и значајна манифестација Београда, допринос заједничкој борби међународног пролетаријата против буржоаског поробљавања.

„Прексиноћ је у центру Београда убијен један радник, без кривице, без пресуде. Сва му је кривица у овоме: био је беспослен, морао је да гладује“ — тако почињу *Радничке новине* 22 јула 1910 године свој уводни чланак под насловом „Варварско убиство“. Заиста је то био варваризам „демократије“ Петра Карађорђевића, кад жандарм пуца у радника зато што овај бежи, бојећи се да ће бити ухапшен, јер је био остао без посла, а такве су хапсили као скитнице,

Сл. 11 — Позив на општинске изборе у Београду, који су одржани 24 октобра 1910 године, на којима је био кандидат за претседника општине Димитрије Туцовић (*Радничке новине*, бр. 127, 1910 године).

као да су они били криви што нису могли добити посла, а тиме и хлеба.

Пролетерски Београд био је тада врло узрујан. Одмах је сазван протесни збор на коме је, поред осталих, говорио секретар Партије Димитрије Туцовић. Збор је на крају једногласно прихватио предложену резолуцију¹¹⁶ (сл. 10).

Социјалистички збор жена у Београду је одржан 12 септембра 1910 године и на њему је говорио Димитрије Туцовић. То је био први корак у спровођењу одлука Конгреса да се развије рад организације жена.

У Централни секретаријат женског социјалистичког покрета у Србији изабрана су тада следећа лица: Софија Леви, Драга Предојевић, Јела Ристић, Перса Живановић и Милош Тимотић. Ова организација покренула је и свој лист *Једнакост*.¹¹⁷

Српска социјалдемократска партија се поводом општинских избора, расписаних за 24 октобар 1910 године, обратила радницима и грађанима Београда, позивајући их да гласају за кандидата

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

Издање: УТОРИШНОМ, ЧЕТВРТОМ и СЕБОТОМ.
Ц е н а:
на гласно 5 ден, на поштом 6 ден,
на три дана 7 ден, на месец 10 ден,
за иностранство 15 ден.

Број 5 пара
Нови и раније треће сати уре-
штени — НАРОДНИ ДОК.

Телефон бр. 878.

ОРГАН СРПСКЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ И ГЛАВНОГ РАДНИЧКОГ САВЕЗА

Бр. 147. Београд, Четвртак 9. Децембра 1910. Год. X.

**Обесправљене и оглобљене
радне масе,
пред Народну Скупштину!**

у недељу, 12. децембра у 10 сати пре подне:
да изразимо своје патње и незадовољство!
да истакнемо своје захтеве!
да протестујемо против политике коју владајућа буржоазија води!
да тражимо своја права, нарочито опште право гласа, и бранимо слободу штампе!

**У овом смислу предизборници пролетаријата предаће
меморандум влади.**

ГЛАВНА ПАРТИСКА УПРАВА.
ГЛАВНИ РАДНИЧКИ САВЕЗ.

Сл. 13 — Позив београдском пролетаријату да 12 децембра 1910 године учествује у демонстрацијама пред Народном скупштином приликом предаје меморандума влади у вези са захтевом за опште право гласа и слободу штампе (Радничке новине, бр. 147, 1910 године).

социјалне демократије Димитрија Тучовића (сл. 11).

На овим изборима социјалисти су добили исти број гласова као и на претходним, али претседнички мандат, за који је био кандидован Димитрије Тучовић нису добили, јер су буржоаске партије, као и ранијих избора, не бирајући средства успеле да победе.

Београд је имао да бира једног посланика 28 новембра 1910 године, када су социјалдемократи за свог кандидата истакли Драгишу Лапчевића. Поводом ових избора Радничке новине су на уводном месту, у чланку „Неми протест“ писале, поред осталог, и ово:

„Гласови су расподељени овако: самосталско-фузионашки кандидат 2.271, напредњачко-либералски 1.406, социјалистички 1.089. Све су партије према последњим изборима, знатно опале са бројем гласова. Учешће је било невероватно слабо, интересовање је готово сведено на нулу. Укупно је гласало нешто више од 4.700 бирача, од близу 13.000 колико их, по старим бирачким списковима, у Београду има. У Београду, у главној вароши земље, у центру Србије, српства, где наш политички и духовни живот кулминира, на један избор који је врло важан, који треба да буде израз расположења целог народа

према данашњој влади, у моменту када цела земља, кроз уста Београда, треба да проговори: да или не, останите или идите, — на гласање излази свега 36% бирача, мање него што би изишло у каквом најзабаченијем, најзапуштенијем, селу једне политички најнеразвијеније земље и то у периоду најстрашније реакције!¹¹⁸

У Народном дому, који је отворен 7 новембра 1910 године (сл. 12), Главна партиска управа је одржала збор свих чланова Партије и синдиката 5 децембра 1910 године. На збору је говорио Димитрије Туцовић о теми „Какви су реални услови за нашу политичку акцију и каква она треба да буде?“

На овом збору донета је резолуција у којој поред осталог стоји:

„Усвајајући једногласно ову одлуку, на збору у Народном дому 5 децембра 1910, четири хиљаде организованих радника у Београду апелују за потпору у овој општој и одлучној борби у првом реду на своје организоване другове по обесправљености и патњама и на све оне које животни интерес и политичка савест упућује на то.“¹¹⁹

Српска социјалдемократска странка позвала је пролетаријат Београда да узме видног учешћа у предаји меморандума влади у вези са захтевом за опште

право гласа и слободу штампе (сл. 13). Петицију за опште право гласа потписало је 18.000 грађана Србије.

Ова демонстрација пред Народном скупштином у Београду 12 децембра 1910 године била је величанственија, бројнија, револуционарнија од свих до тада. Било је око дванаест хиљада присутних (сл. 14). Да наведемо изјаву једног учесника са те демонстрације: „Ево наших гласача, наше војске. Буржоазија нам стално виче: вас је мало. Нека нас сада види, колико су огромне обесправљене масе у Србији. Кажу нам: ви крадете гласове. Грозни неваљалци. Не виде 12.000 демонстраната пред Народном скупштином.“¹²⁰

Тога дана на крају демонстрација, пред Народним домом, „С неколико одушевљених, пламених речи изнео је Димитрије Туцовић своје задовољство са успелом акцијом, опоменуо другове на претстојеће веће борбе и изразио наду да ће београдски пролетаријат, као претставник целокупног пролетаријата у Србији, прихватити сваку борбу с уверењем у победу.“¹²¹

А Радничке новине после ове демонстрације пред Народном скупштином, писале су поред осталог:

„Пролетаријат Србије изјавио је прекјуче одлучно да се оваква политика

Сл. 14 — Демонстрације у Београду 12 децембра 1910 године пред Народном скупштином приликом предаје меморандума влади у вези са захтевом за опште право гласа и слободу штампе. Било је 12 хиљада учесника. Петицију за опште право гласа потписало је 18.000 грађана Србије. (Слобода — Народни социјалдемократски календар, стр. 39).

и ово стање даље не могу сносити! Демонстрација у Београду имала је, од свију наших досадашњих демонстрација, сасвим спонтано, много оштрији, много импулсивнији, много необузданији карактер. Маса је једва обуздала свој гњев; најнезнатнији инцидент, најнеочекиванији случај могао је стварима дати сасвим изненадан обрт који би нас истина стао много жртава, али који би, исто тако, био и смртоносан морални удар за овај режим. Влада и Скупштина радикалске коалиције не треба нимало да неозбиљно схватају ствари! Нека рачунају са овом психологијом пролетерских маса! Буле се почело котрљати, боље је зауставити га сад у почетку, после ће бити много теже — ако не и немогућно!¹²²

Поводом прославе 10-годишњице излажења *Радничких новина* одржан је 30 јануара 1911 године у 9 часова пре подне велики збор, а увече је приређена забава и приходи су били намењени *Радничким новинама*. Од 1 фебруара *Радничке новине* су излазиле свакодневно. Растао је покрет у Србији, растао је и његов орган. У том радничком покрету Београд је свакако заузимао најизразитије место. Те године број чланова Партије у Београду износио је 1.024, док је 1909 године било 788, а 1908 године 651 чланова партије.¹²³

Акција за потписивање петиције наставила се и после снажне манифестације београдског пролетаријата пред Народном скупштином 12 децембра 1910 године. Управа града Београда оптужила је суду Управу Српске социјалдемократске странке због организовања демонстрација 12 децембра 1910 године. У знак протеста против ове оптужбе у Београду је организован велики збор 6 марта 1911 године, на коме је говорио Душан Поповић. Оптужба је на крају отпала са формалне стране.

Партиске организације у Београду су одржавале рејонске конференције и зборове, али нарочито треба истаћи општу акцију 20 марта 1911 године, када су одржани зборови по квартовима на којима је говорено о пљачки буржоазije и отпору пролетаријата. Ево једног податка који пружа слику како је рад-

ник био незаштитаен у тим условима рада. У Србији погинуло је на послу: 1905 године 466, 1906 године 470, 1907 године 415, 1908 године 480, 1909 године 469 и 1910 године 378 радника, свега 2.678 радника.¹²⁴

А о заштити ових радника и њихових породица, кад се већ догоди несрећа, буржоазija не само да није мислила и дозвољавала да се о томе говори, већ је прогонила раднике кад су они постављали то своје питање.

Трећег априла је у Београду опет одржан велики збор, на коме је говорио Димитрије Туцовић о положају радничке класе и њеним акцијама.

Први мај 1911 године београдски пролетаријат прославио је обуставом рада, учествујући масовно како у поворци, тако и на збору.

А када је у Крагујевцу дошло до отпуштања радника са посла, после сукоба са официрима на Прослави Првог маја, београдски пролетаријат је подигао свој глас на збору 24 априла 1911 године,¹²⁵ на коме је донета и резолуција.

У време када је у Београду одржаван Девети конгрес Српске социјалдемократске странке (29—31 маја 1911 године) партиске организације Београда имале су овако бројно стање:¹²⁶

Партиска организација	1910/1911		Укупно
	мушких	женских	
„Врачар“	181	14	195
„Дунав“	141	11	152
„Палилула“	151	5	156
„Сава“	140	10	150
„Три кључа“	180	14	194
„Чукарица“	75	4	79
Свега у Београду	868	58	926

Податак о политичкој активности партиских организација износимо на табели на стр. 115.¹²⁶ Овде нису урачунате политичке манифестације које је организовала Главна партиска Управа.

А када су одржани партиски и синдикални конгреси активност је још више оживела у организацијама Београда. Одржаване су тада редовне скупштине организација и биране нове управе.

Парт. орга- низација	Зборови		Предавања		Конферен.	
	Број	посет.	Број	посет.	Број	посет.
„Врачар“	12	765	5	250	5	200
„Дунав“	—	—	2	157	10	175
„Палилула“	12	482	2	118	1	48
„Сава“	14	1.240	2	500	8	400
„Три кључа“	14	1.400	—	—	2	60
„Чукарица“	8	800	9	450	8	400
Свега у Бео- граду 1910- 1911 год.	60	4.687	20	1.475	34	1.283

Нису само партиске организације ојачале, већ и синдикалне, јер су ове биле одраз снаге оних првих. Пошто немамо издвојено само за Београд ево неких података за целу Србију о порасту синдикалног чланства: 1907 године било је 2.881, 1908 године 3.238, 1909 године 4.462, а 1910 године било је 7.418 чланова синдиката.¹²⁶

Активност радничког покрета Београда давала је стално значајне резултате, а тиме је раднички покрет стицао све већа искуства остварујући нове снаге. Првог јула 1911 године требало је да ступи на снагу Закон о радњама којим је ипак нешто побољшан тежак положај радничке класе, али га ни таквог са скромним остварењима радничких интереса, буржоазија није хтела примењивати. Зато је Српска социјалдемократска странка повела акцију са захтевом да се Закон о радњама обавезно примењује. Тако је 10 јула 1911 године одржан велики јавни збор са темом: „Закон о радњама и радничка класа“. На збору је поред осталог, Димитрије Туцовић рекао „да су заштитне одредбе Закона о радњама дело пролетерске борбе под заставом пролетерске партије, социјалне демократије.“¹²⁷ На збору је донета резолуција о борби за спровођење у живот Закона о радњама.

После тога ређале су се акције београдског пролетаријата. У Београду је 24 јула одржан опет општи збор пред Позориштем. Био је то протест радника Београда због неспровођења Закона о радњама, а истовремено захтев за његову примену. „У одређено време није било празног простора код Споменика, пролетаријат је чак испунио и побочне улице“ писале су тада *Радничке новине*.

Министар народне привреде одредио је да у Београду трговачке радње буду отворене у лето и зими дванаестипо, а за време сезоне четрнаестипо часова.

На збору одржаном у Београду 4 августа, о међународној синдикалној конференцији у Пешти говорио је Вилим Букшег.

А крајем августа предузето је низ мера да се што успешније изведу демонстрације 4 септембра 1911 године против гажења Закона о радњама.¹²⁸ Овај збор је масовно посећен и на њему је закључено „да се до краја заложу за своју заштиту и осигурање, пролетаријат Београда, уверен да са њим дели мишљење и пролетаријат целе Србије изјављује: да ће се одлучно и са највећим пожртвовањем како за одбрану Закона о радњама од измена у реакционарном духу тако исто и за његово извођење.“¹²⁹ Од владе је тражено да се одмах приступи потпуном извођењу и примени радничке заштите према Закону о радњама.

Током ове године на петицији за опште право гласа прикупљено је до краја септембра двадесетдве хиљаде потписа у целој Србији.

Народној скупштини је предат меморандум против гажења Закона о радњама.¹³⁰ Поводом интерпелације Трише Кацлеровића, народног посланика, у Парламенту је вођена дебата о овом Закону.

Четвртог децембра на збору у Београду Душан Поповић говорио је против руског царизма, а за слободу нација. Београдски пролетаријат је гајио и развијао интернационалну солидарност и пружао подршку борби напредних снага (сл. 15).

Јануара 1912 године београдске организације одржале су своје скупштине на којима се говорило о значају одржавања Ванредног конгреса Српске социјалдемократске странке. Конгрес је одржан 29, 30 и 31 јануара 1912 године у Београду. На овим скупштинама партиске организације су извршиле и избор делегата за Конгрес. На Конгресу су третирана следећа питања: политичка ситуација, о чему је реферисао Душан Поповић; о измени Закона о радњама, реферисао је Павле Павловић; о по-

Сл. 15 — Душан Поповић (1884—1918) поред Димитрија Туцовића и Радована Драговића најистакнутија личност у радничком покрету Србије до 1918 године. Познат као одличан новинар и као велики поборник и популаризатор марксизма у Србији.

скупљивању животних намирница реферисао је Драгиша Лапчевић; о новом Војном закону референт је био Триша Кацлеровић; о новом Закону о штампи реферисао је Душан Поповић и о изборима у 1912 години реферисао је Димитрије Туцовић.

После Конгреса један од крупних задатака партиских организација били су претстојећи парламентарни избори који су били расписани за 1 април 1912 године. И већ 8 фебруара одржали су заједничку седницу Партиско и Синдикално веће. На дневном реду била је изборна агитација. Тада је и Главна управа Српске социјалдемократске партије објавила свој проглас у вези са

овим изборима и агитацијом у предизборној борби.¹³¹

А дванаестог фебруара на збору свих чланова Партије у Београду, одлучено је да посланички кандидати у Београду буду Димитрије Туцовић, новинар; Никола Величковић, столарски радник и општински одборник; Алекса Мајданац, кројачки радник и Илија Милкић, трговачки помоћник и општински одборник.¹³²

У овој предизборној агитацији нису се ангажовале само партиске организације Београда већ и синдикалне. Све синдикалне организације су одржавале конференције у вези са изборима. Тако су одржане 24 фебруара конференције у свим синдикалним организацијама ради припрема за велики предизборни збор 26 фебруара. На овом збору говорили су посланички кандидати. „То је био један од наших највећих зборова до данас“ — писале су *Радничке новине* после збора.¹³³ Чиме се може објаснити рапидни пораст утицаја Српске социјалдемократске партије у Србији, а посебно у Београду? Прво, развијао се капитализам у Србији, а овај је рађао своје гробаре пролетере. Друго, тежак положај нагонио је раднике да траже решење за своју ситуацију и треће, што је Српска социјалдемократска партија умела да искористи ту ситуацију за организовану борбу пролетаријата.

У време предизборне политичке борбе у Београду је појачана активност на прикупљању прилога за општи борбени фонд. А непосредно пред изборе, поред бројних зборова и конференција одржаних у предизборној агитацији, одржан је 30 марта увече митинг, док су 31 марта организовани велики зборови у свим квартовима.

На овим изборима Српска социјалдемократска партија је добила два посланичка мандата, али ниједан у Београду, већ један у Подринском округу, где је био изабран Драгиша Лапчевић и други у Пожаревачком округу, где је био изабран Триша Кацлеровић. Београд је дао 1.131 глас за социјалистичке кандидате.¹³⁴

На крају извештаја, са збора одржаног 8 априла, у вези са анализом избор-

них резултата, каже се: „Нашим противницима је мало било што су нас лишили права гласа, што су искључили из свих спискова око 500 наших гласача, што су притиском и насиљем отежавали наш изборни положај него су још и нарочитом крађом јурнули у првом реду на наше гласове. Али ће нам буржоазија за све то скупо платити. То нека унапред зна!“¹³⁵

И београдски пролетаријат је проговорио прослављајући Први мај 1912 године са 10.000 учесника. Он је и 22 априла показао своју високу свест о интернационалној солидарности када је узео бројног учешћа на великом збору на коме је говорено против тираније у Хрватској и у Турској. Говорници су били Јурај Деметровић испред Хрватске социјалдемократске партије, а испред Српске социјалдемократске партије Драгиша Лапчевић и Триша Кацлеровић. Резолуција са збора послата је Интернационалном социјалистичком бироу.¹³⁶

Српска социјалдемократска партија се упорно борила и против милитаризма, а за народну војску и Балканску федерацију.

У Београду је одржан збор 26 августа 1912 године у вези са заплетом на Балкану, па је сутрадан у извештају са овог збора у *Радничким новинама* на уводном месту у чланку под насловом „Догађаји на Балкану и социјална демократија“ стајао овакав поднаслов „Београдски пролетаријат тражи заједничку одбрану балканских народа против колонизаторске навале“.¹³⁷ Али ни у таквој ситуацији није пропуштено да се истакне да београдски пролетаријат „објављује рат рату, који му је наметнула влада пројектованим изменама Закона о радњама“.¹³⁷

Двадесетпетог септембра у Парламенту у одговору на престону беседу, народни посланик Драгиша Лапчевић био је против рата, а за балканску заједницу. Такву политику подржавао је и београдски пролетаријат у свим манифестацијама.

„Од објаве мобилизације је престао сваки рад — писале су *Радничке новине* фебруара 1913 године — у партиским организацијама — у свима, с изузетком

свега две — три. То је дошло отуда, што је преко 90% наших другова захваћено и отерано у рат. Пет месеци су, због тога партиске делатности заустављене, а партиске организације готово сасвим обустављене.“¹³⁸ Зато су предузете све мере на почетку 1913 године да поново оживи рад у партиским и синдикалним организацијама Београда. И, заиста, дошло је до покретања рада у радничком покрету Београда. Рејонске организације су обновиле рад током фебруара. Двадесетчетвртог фебруара је одржан збор, на коме је говорено о генералном штрајку и борби за опште право гласа у Угарској.

Још у фебруару почеле су припреме за прославу Првог маја. Између осталог одржана су и два општа збора у Београду. Ове године прослава Првог маја у Београду обављена је уз учешће седам хиљада радника.

Одржан је један збор у марту против рата и милитаризма. Поводом десетогодишњице мартовских демонстрација такође је одржан збор 24 марта 1913 године.

А када су односи на Балкану поново постали затегнути, београдски пролетаријат, на збору одржаном 12 априла, изјаснио се за Балканску федерацију слободних народа Балкана. На седници Народне скупштине 15 маја 1913 године у декларацији Српске социјалдемократске партије истакнуто је: „Рат рату! Мир међу народима! Заједница балканских народа у федерацији балканских република!“¹³⁹

А кад је ипак дошло до сукоба између Срба и Бугара *Радничке новине* су на уводном месту под насловом „Братска крв се лије...“ писале између осталог:

„Владо, не врзи нас на нове паклене муке! Не бацај нас у огањ смрти! Не гурај нас у бездан пропасти! Станите господо! Престаните с безумним проливањем братске крви!“¹⁴⁰

У то време се апеловало да чланство Партије и цео раднички покрет прати писање свог органа *Радничких новина* да би сваки појединац тако био правилно обавештен о догађајима.

На десетогодишњицу оснивања Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза, 20 јула 1913

године, у Београду је одржан збор на коме су говорили Никола Величковић и Драгиша Лапчевић. После збора, између осталог, *Радничке новине* су писале: „Ако желите да се не понови више ова страшна и језовита историја на Балкану, ако вам је жао ваше крви и ваших живота и крви и живота ваших милих и драгих, онда радите да се Балкан у најскоријој будућности уједини у једну привредну, трговачку и политичку целину, у једну Федеративну балканску републику! Радите на томе силно и неуморно, јер је само у томе спас!“¹⁴¹

Очекујући демобилизацију, крајем јула, *Радничке новине* су, између осталог писале: „Све треба учинити да још првог дана по објави демобилизације партиска машина крене без икаквог успоравања и клопарања“.¹⁴² А кад је демобилизација објављена, *Радничке новине* су објавиле чланак под насловом „Дочекајте их!“¹⁴³ Августа 1913 године обнавља се рад партиских организација у Београду и надаље све више се развијао.

И синдикалне организације брзо су се обнављале у Београду. Тако за двадесет дана после демобилизације обновљено је четрнаест пододбора.¹⁴⁴

У тој активности, поред појединачних акција рејонских организација, било је и активности од општег значаја, као што је био збор у Београду на коме је говорено о беспослици.¹⁴⁵ Секретаријат жена социјалдемократа одржао је збор 22 септембра на коме је говорено о рату, о скупоћи и другим актуелним питањима.

Крајем 1913 године активност у Београду је покренута политичким припремама за претстојеће општинске изборе, који су били расписани за 19 јануар 1914 године. Поводом тих избора одржан је збор 14 новембра 1913 године.¹⁴⁶ Првог децембра је у Београду одржан збор партиског чланства¹⁴⁷ на коме су чланови Партије — одборници Општине београдске поднели извештај о своме раду.

Крупну акцију београдског пролетаријата крајем 1913 године, претстављају масовни кварталски протестни зборови, који су одржани у читавом Београду 12 децембра.¹⁴⁸ Београдски пролетаријат

проговорио је својом снагом на овим зборовима.¹⁴⁹ На свим зборовима једногласно је прихваћена иста резолуција.

А што се тиче бројног стања у партиским организацијама Београда даћемо овде упоредну табелу за 1912 и 1913 годину:¹⁵⁰

Организација	Мушких		Женских		Укупно	
	1912	1913	1912	1913	1912	1913
„Чукарица“	37	42	3	3	40	45
„Три кључа“	186	146	7	5	193	151
„Дунав“	91	37	6	7	97	64
„Сава“	145	58	10	1	155	59
„Врачар“	250	295	17	15	267	310
„Палилула“						

Пошто немамо података за организацију у Палилули то не можемо дати укупни број чланова Партије у Београду.

Партиске организације Београда саставиле су своју кандидатску листу за општинске изборе на челу са Димитријем Туцовићем, као кандидатом за претседника општине.¹⁵¹

У време предизборне агитације и припрема за Десети конгрес Српске социјалдемократске партије, који је одржан 30 јануара 1914 године, у Београду су партиске организације успешно развијале своју активност. У то време, између осталих, нарочито је истицана дужност „да снаже и јачају наше организације, да у њих прикупљају што већи број људи, да их просвећују и обавештавају, да их упућују и упознају са животом и радом наше Партије, са њеним циљевима и њеним методима...“ — писале су тада *Радничке новине*.¹⁵² Зборови, конференције, предавања испунили су Београд у то време.

На овим општинским изборима социјалисти су победили на Чукарици. Са 65 гласова социјалдемократи су добили општинску управу и све одборнике на Чукарици, која је тада била самостална општина. Била је то прва социјалдемократска општина. У Београду су соци-

јалдемократи добили 1.020 гласова, а тиме и шест одборника, колико су и раније имали.¹⁵³

Тринаестог фебруара 1914 године Државни савет је поништио избор општинске управе на Чукарици, а после тога су одуговлачени поновни избори, јер се буржоазија бојала да ће опет победити социјалдемократи. На Чукарици је одржан 2 марта збор у спомен палим борцима у штрајку 1907 године. Било је присутно преко 200 радника. Одмах после овог збора био је, без отказа избачен са посла из Фабрике шећера Жарко Грујић. А када је Жарко питао зашто је отпуштен, директор Фабрике му је одговорио „Да је он бунтовник и да се због тога не сме више држати у фабрици“.¹⁵⁴ Деветог марта, опет на Чукарици, одржан је збор на коме је говорено о комуналном програму Српске социјалдемократске партије.

Да би победили социјалдемократе на поновним изборима на Чукарици, буржоаске партије су се удружиле и истакле заједничку листу. Зато су и социјалдемократи развили живу агитацију, али удружена буржоазија је, овога пута, победила.

Партиске организације Београда дискутовале су у првом тромесечју 1914 године на два своја збора, о питању стварања једне партиске организације за цео Београд, уместо тадашњих пет, јер је шеста организација Чукарица била издвојена као самостална. Тада је предложена резолуција у виду једне одлуке, која је прихваћена од чланова партиских организација Београда.¹⁵⁵ Тако се пришло формирању једне партиске организације за цео Београд, а кварталске организације постале су секције Месне организације.¹⁵⁶

У Београду су тако извршене организационе измене унутар партиске организације које су учврстиле јединствено руковођење унутар читавог града.

Извршене су и припреме за прославу Првог маја како организационе тако и политичке. Заказано је да се све синдикалне организације окупе у својим просторијама, а затим да се обави скуп свих организација на Малом Калемегдану. Тако је и било. Кроз град се манифесто-

вало, а потом је поворка пошла у Кошутњак. Тамо су говорили Филип Филиповић и Павле Павловић, а увече, при повратку у град, пред Радничким домом говорио је Душан Поповић, а затим и Димитрије Туцовић.

У Београду је 25, 26 и 27 маја одржан Седми конгрес Главног радничког савеза. А после тога отпочела је жива политичка агитација за претстојеће посланичке изборе који су били заказани за први август 1914 године. Међутим избори нису одржани, јер је избио Први светски рат. Главна партиска управа Српске социјалдемократске партије издала је поводом ових избора Изборни манифест, којим се оштро осуђивала ратнохушкачка политика.¹⁵⁷ Пред Позориштем је 27 јуна одржан митинг у вези са изборима. „Синоћ је на позоришном тргу одржан величанствен митинг какав ни једна партија до данас у Београду није одржала“ — каже се у поднаслову извештаја са овог митинга о коме су писале *Радничке Новине*.¹⁵⁸

У Београду су за ове изборе били кандидати: Димитрије Туцовић, новинар; Никола Величковић, столарски радник; Павле Павловић, абаџиски радник и Драги Марјановић, типографски радник.

За предизборну кампању биле су ангажоване и синдикалне организације у Београду. Ево шта се каже, између осталог, у теми „Синдикати и избори“ обрађеној у *Радничким новинама*:

„Синдикатима као економским радничким организацијама несумњиво треба ослонац у политичкој партији пролетаријата. Тако се нашим синдикатима по неодољивости стварних интереса намеће потреба живе политичке изборне делатности“.¹⁵⁹

Све партиске и синдикалне организације Београда ставиле су се у покрет у овој предизборној кампањи борећи се у првом реду против рата. Међутим, још недовољно јак да се успешно одупре, пролетаријат је, и против своје воље, био увучен у Први светски рат, из кога ће изаћи ојачан и спреман за нова прегнућа и не више сам, већ у заједници са пролетаријатом осталих братских југословенских народа.

НАПОМЕНЕ

¹ Вучо др. Никола, *Привредна историја народа ФНРЈ*, 229.

² *Радничке новине* бр. 1, 5 јануара 1902 године и *Раднички лист* бр. 20, 1901 године.

³ Димитријевић Сергије, *Радован Драговић*, 22, 23.

⁴ *Радничке новине* су први пут почеле излазити 1 априла 1897 године и излазиле су те године до 6 јуна, када су, после 23 броја, престале да излазе због финансиских тешкоћа. После тога, 19 новембра 1900 године, покренут је лист *Напред* који је био забрањен следеће године после трећег броја. Затим је покренут *Раднички лист*, али је и он престао после 23 броја, 14 јула 1901 године. Исте године, 28 јула покренут је *Стари раднички лист* који престаје са радом после трећег броја, 11 августа 1901 године.

⁵ *Радничке новине*, бр. 14, 18, 20 и 21, 1902 године.

⁶ *Радничке новине*, бр. 18, 20 и 21, 1902 године.

⁷ Радницима Србије — *Радничке новине*, бр. 21, 25 маја 1902 године.

⁸ Лапчевић Драгиша, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, 155.

⁹ Мартовске демонстрације биле су 23 марта 1903 године у Београду. Био је то протест радничке класе и поштене интелигенције против ондашњег деспотског режима Обреновића. То је један од најкрупнијих политичких догађаја у Србији тога времена. Учествовало је око 5.000 и то највећим делом радника. Демонстрације су угушене у крви радничке класе.

¹⁰ Павићевић Лука, *Развитак радничког покрета у Србији* (Извештај Београдске радничке коморе о раду 1926—1931 године), 53.

¹¹ Лапчевић Драгиша, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, 257.

¹² После мартовских демонстрација, по упутству самог Радована Драговића, Туцовић Димитрије и Кацлеровић Триша склањају се из Београда. Туцовић је емигрирао, а Кацлеровић се крио у Крагујевцу.

¹³ Први број обновљених *Радничких новина* изашао је 13 јуна 1903 године као број 24.

¹⁴ *Радничке новине*, бр. 27 и 29, 1903 године.

¹⁵ *Исто*, бр. 32, 1903 године.

¹⁶ *Исто*, бр. 31, 1903 године.

¹⁷ Правила објављена у *Радничким новинама* бр. 32, 1903 године.

¹⁸ *Радничке новине*, бр. 31, 1903 године.

¹⁹ Правила су објављена у *Радничким новинама* бр. 34 и 35, 1903 године.

²⁰ *Радничке новине*, бр. 61, 1903 године.

²¹ Други конгрес Главног радничког савеза одржан је у Београду 28 марта 1904 године.

²² *Радничке новине* бр. 82 и 93, 1906 године.

²³ *Исто*, бр. 27, 1904 године.

²⁴ *Исто*, бр. 97, 1904 године.

²⁵ *Исто*, бр. 41, 1904 године.

²⁶ *Исто*, бр. 46, 1904 године.

²⁷ *Исто*, бр. 52, 1904 године.

²⁸ *Исто*, бр. 63 и 66, 1904 године.

²⁹ *Исто*, бр. 77, 1904 године.

³⁰ *Исто*, бр. 98, 1904 године.

³¹ *Исто*, бр. 63, 1905 године.

³² *Исто*, бр. 64, 1905 године.

³³ *Исто*, бр. 67, 1905 године.

³⁴ *Исто*, бр. 7, 1905 године.

³⁵ *Исто*, бр. 11, 1905 године.

³⁶ *Исто*, бр. 16, 1905 године.

³⁷ *Исто*, бр. 53, 1905 године.

³⁸ *Исто*, бр. 76, 1905 године.

³⁹ *Исто*, бр. 77, 1905 године.

⁴⁰ *Исто*, бр. 80, 1905 године.

⁴¹ *Исто*, бр. 91, 1905 године.

⁴² *Исто*, бр. 85, 1905 године.

⁴³ *Исто*, бр. 67, 1905 године.

⁴⁴ *Исто*, бр. 78, 1905 године.

⁴⁵ *Исто*, бр. 107, 1905 године.

⁴⁶ *Исто*, бр. 16, 1906 године.

⁴⁷ *Исто*, бр. 24, 1906 године.

⁴⁸ *Исто*, бр. 25, 1906 године.

⁴⁹ *Исто*, бр. 25, 1906 године.

⁵⁰ *Исто*, бр. 28, 37 и 38, 1906 године.

⁵¹ *Исто*, бр. 35, 1906 године.

⁵² *Исто*, бр. 41, 1906 године.

⁵³ *Исто*, бр. 48, 1906 године. Поводом првомајске прославе у Београду је издаван *Мајски спис*. Први број је изашао 1898 године, па је надаље излазио сваке године све до Првог светског рата, изузев 1900 године. И данас постоје примерци *Мајског списка* из свих наведених година изузев за 1903 годину. Као потврду да је и те године изашао *Мајски спис* наводимо календар *Слобода* — народни социјалдемократски календар 1910 — каталог социјалистичке књижаре, Београд.

А што се тиче мајских прослава у Београду — ту ствар стоји овако. Први пут је изведена прослава Првог маја у Београду 1893 године (*Радничке новине* бр. 107, 1 маја 1920 године), када је више жандарма било но радника у поворци. Следеће 1894 године прослава је одржана у Топчидеру у кафани „Бурдељ“ (*Занатлиски савез*, бр. 34, 1894 године). У Београду је 1896 године прослављен Први мај уз учешће 700 лица (*Социјалдемократ*, бр. 13, 1896 године), а 1897 са 1.200 учесника (*Радничке новине*, бр. 8, 1897 године). После попуштања реакције поново се наставља са прославом Првог маја 1900 године, када учествује

400 радника (*Слобода*, орган Хрватских социјалиста, бр. 10, 24 свибња 1900 године) да се настави даље сваке године 1901 (Кацлеровић Триша, *Прве самосталне радничке организације у Србији*, 40 и 74), 1902 са 1.800 учесника (*Радничке новине*, бр. 17, 1902 г.); 1903 године са 600 (*Одјек*, бр. 4, 1903 г., *Радничке новине*, бр. 47, 1906 године); 1904 године са 300 учесника (*Радничке новине*, бр. 32, 1904 г.); 1905 године са 6.000 у поворци а 10.000 на збору у Топчидеру (*Радничке новине*, бр. 39, 1905 године); 1906 године са 4.141 (*Радничке новине*, бр. 48, 1906 године); 1907 г. са 2.857 (*Радничке новине*, бр. 48, 1907 г.); 1908 г. са 3.957 (*Радничке новине* бр. 48, 1908 г.); 1909 г. са 2.500 (*Радничке новине*, бр. 46, 1909 г.), са 2.694 (*Радничке новине*, бр. 53, 1909 године) и тако су се ређале првомајске прославе у Београду сваке следеће године до Првог светског рата да у 1912 години достигне број од 10.000 учесника, а у 1913 години 7.000 учесника (*Радничке новине*, бр. 90 1912 г. и *Радничке новине*, бр. 65, 1913 године).

⁵⁴ *Радничке новине*, бр. 84, 1906 године.

Ценз је био законско ограничење учешћа у изборима оних грађана који су плаћали порез испод 15 динара годишње. То је било познато под именом „Сиротињски цензус“.

⁵⁵ *Радничке новине*, бр. 44, 1906 године.

⁵⁶ *Исто*, бр. 46, 1906 године.

⁵⁷ *Исто*, бр. 48, 1906 године.

⁵⁸ *Исто*, бр. 50, 1906 године.

⁵⁹ *Исто*, бр. 52 и 54, 1906 године.

⁶⁰ *Исто*, бр. 56, 1906 године.

⁶¹ *Исто*, бр. 66, 1906 године.

⁶² *Исто*, бр. 99, 1906 године.

⁶³ *Исто*, бр. 103, 1906 године.

⁶⁴ *Исто*, бр. 102, 1906 године.

⁶⁵ *Исто*, бр. 109, 1906 године.

⁶⁶ *Исто*, бр. 109, 1906 године.

⁶⁷ *Исто*, бр. 135, 1906 године.

⁶⁸ *Исто*, бр. 8, 1907 године.

⁶⁹ *Исто*, бр. 10, 1907 године.

⁷⁰ *Исто*, бр. 12, 1907 године.

⁷¹ *Исто*, бр. 12, 1907 године.

⁷² *Исто*, бр. 13, 1907 године.

⁷³ *Исто*, бр. 23 и 26, 1907 године.

⁷⁴ *Исто*, бр. 48, 1907 године.

⁷⁵ *Исто*, бр. 4, 1908 године.

⁷⁶ *Исто*, бр. 93, 1907 године.

⁷⁷ *Исто*, бр. 97, 1907 године.

⁷⁸ *Исто*, бр. 96, 1907 године.

⁷⁹ *Исто*, бр. 100, 1907 године.

⁸⁰ *Исто*, бр. 106, 1907 године.

⁸¹ *Исто*, бр. 115, 1907 године.

⁸² *Исто*, бр. 118, 1907 године.

⁸³ *Исто*, бр. 120, 1907 године.

⁸⁴ *Исто*, бр. 130—137, 1907 године.

⁸⁵ Изабрани су били: Драгиша Лапчевић, Никола Величковић, Лука Павићевић, Таса

Милојевић, Милан Стојановић, Сава Ковачевић и Маринко Живковић, *Радничке новине*, бр. 139, 1907 године.

⁸⁶ *Радничке новине*, бр. 18, 1908 године.

⁸⁷ *Исто*, бр. 24, 1908 године.

⁸⁸ *Исто*, бр. 30, 1908 године.

⁸⁹ *Исто*, бр. 40, 1908 године.

⁹⁰ *Исто*, бр. 48, 1908 године.

⁹¹ *Исто*, бр. 51, 1908 године.

⁹² *Исто*, бр. 60, 1908 године.

⁹³ *Исто*, бр. 61, 1908 године.

⁹⁴ *Исто*, бр. 97, 1908 године.

⁹⁵ *Исто*, бр. 100, 1908 године.

⁹⁶ *Исто*, бр. 69, 1908 године.

⁹⁷ *Исто*, бр. 75, 1908 године.

⁹⁸ *Исто*, бр. 88, 1908 године.

⁹⁹ *Исто*, бр. 118, 1908 године.

¹⁰⁰ *Исто*, бр. 127, 1908 године.

¹⁰¹ *Исто*, бр. 138, 150 и 151, 1908 године.

¹⁰² *Исто*, бр. 6, 1909 године.

¹⁰³ *Исто*, бр. 7, и 8, 1909 године.

¹⁰⁴ *Исто*, бр. 25, 1909 године.

¹⁰⁵ *Исто*, бр. 37, 1909 године.

¹⁰⁶ *Исто*, бр. 46, 1909 године.

¹⁰⁷ *Исто*, бр. 118, 1911 године.

¹⁰⁸ *Исто*, бр. 53, 1909 године.

¹⁰⁹ *Исто*, бр. 84, 1909 године.

¹¹⁰ *Исто*, бр. 136, 1909 године.

¹¹¹ *Исто*, бр. 151 и 152, 1909 године.

¹¹² У Србији је био још на снази порески ценз. Било је то законско ограничење учешћа у изборима свим грађанима који су плаћали порез испод 15 динара годишње. Види фусноту број 54.

¹¹³ *Радничке новине*, бр. 39, 1910 године.

¹¹⁴ *Исто*, бр. 65, 1910 године.

¹¹⁵ *Исто*, бр. 66, 1910 године.

¹¹⁶ *Исто*, бр. 87, 1910 године.

¹¹⁷ Вест о изласку првог броја *Једнакости* (1 октобра 1910 г.), донеле су *Радничке новине*, бр. 118, 1910 године.

¹¹⁸ *Радничке новине*, бр. 143, 1910 године.

¹¹⁹ *Исто*, бр. 146, 1910 године.

¹²⁰ *Исто*, бр. 149, 1910 године, Додатак броју.

¹²¹ *Исто*, бр. 149, 1910 године, Додатак броју.

¹²² *Исто*, бр. 149, 1910 године.

¹²³ *Исто*, бр. 18, 1911 године.

¹²⁴ *Исто*, бр. 57, 1911 године.

¹²⁵ Први мај се славио 18 априла по старом календару. Сви су датуми овде по старом календару.

¹²⁶ *Радничке новине*, бр. 106, 1911 године, Додатак броју.

¹²⁷ *Исто*, бр. 150, 1911 године.

¹²⁸ *Исто*, бр. 191, 1911 године.

¹²⁹ *Исто*, бр. 197, 1911 године.

- ¹³⁰ Исто, бр. 220, 1911 године.
¹³¹ Исто, бр. 32, 1912 године.
¹³² Исто, бр. 37, 1912 године.
¹³³ Исто, бр. 48, 1912 године.
¹³⁴ Исто, бр. 77, 1912 године.
¹³⁵ Исто, бр. 82, 1912 године.
¹³⁶ Исто, бр. 95, 1912 године.
¹³⁷ Исто, бр. 200, 1912 године.
¹³⁸ Исто, бр. 11, 1913 године.
¹³⁹ Исто, бр. 88, 1913 године.
¹⁴⁰ Исто, бр. 116, 1913 године.
¹⁴¹ Исто, бр. 143, 1913 године.
¹⁴² Исто, бр. 152, 1913 године.
¹⁴³ Исто, бр. 153, 1913 године.
¹⁴⁴ Исто, бр. 200, 1913 године.
¹⁴⁵ Збор је одржан 15 септембра 1913 године, *Радничке новине*, бр. 190 и 194, 1913 године.
¹⁴⁶ *Радничке новине*, бр. 250 и 252, 1913 године.
¹⁴⁷ Исто, бр. 254 и 259, 1913 године.
¹⁴⁸ Исто, бр. 263, 1913 године.
¹⁴⁹ Исто, бр. 268, 1913 године.
¹⁵⁰ Извештај Главне партиске управе поднет X конгресу Српске социјалдемократске странке, 1914, стр. 24.
¹⁵¹ *Радничке новине*, бр. 5, 1914 године.
¹⁵² Исто, бр. 9, 1914 године.
¹⁵³ Исто, бр. 17, 1914 године.
¹⁵⁴ Исто, бр. 60, 1914 године.
¹⁵⁵ Исто, бр. 72, 1914 године, а пре тога Партиско веће је било предложило збору партиских чланова један „Правилник“ који није био прихваћен (*Радничке новине*, бр. 65, 1914 године).
¹⁵⁶ *Радничке новине*, бр. 75, 1914 године.
¹⁵⁷ Исто, бр. 146, 1914 године.
¹⁵⁸ Исто, бр. 150, 1914 године.
¹⁵⁹ Исто, бр. 158, 1914 године.

LES ORGANISATIONS SYNDICALES ET DU PARTI À BELGRADE JUSQU'À LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

M. TOPALOVIC

Vers la fin du XIXe siècle, le mouvement ouvrier apparaît également sur la scène serbe et commence, ainsi, à se frayer une voie. Pendant les premiers temps, ce mouvement erra un peu à la recherche de sa voie, de ses buts, mais dès les débuts du XXe siècle il prend une forme organisée et un contenu de classe. Dans ce mouvement ouvrier de Serbie, la place d'honneur est occupée par Belgrade et sa classe ouvrière, composée d'abord de jeunes, puis de l'ensemble du prolétariat conscient.

Au cours des dix dernières années du XIXe siècle la classe ouvrière de Serbie, et par suite également celle de Belgrade, s'était séparée des artisans et des employeurs avec lesquels elle avait formé un groupe commun jusqu'en 1892, l'union artisanale, et elle se met alors à créer une organisation de classe, la première, qui est un embryon des organisations syndicales qui verront le jour plus tard.

Le mouvement ouvrier belgradois commence, dès le début du XXe siècle, à prendre

son expression propre, en effet, dans les premières organisations syndicales qui, à la fin de 1901, sont déjà six avec 400 ouvriers.

Le journal *Radničke novine* qui paraît depuis 1897 voit sa parution interrompue à partir de 1902 pour être complètement interdit au milieu de mars 1903. Après la chute des Obrenović, ce journal se remet à paraître, jusqu'au moment de la Première Guerre Mondiale en tant qu'organe du Parti Social-démocrate Serbe et de l'Union Centrale des Travailleurs. C'était là le rêve de former un parti, qui datait encore de la fin du siècle précédent et des débuts du XXe. Finalement, au Congrès Constitutif, le 20 juillet 1903, ce parti est créé sous le nom de Parti Social-démocrate Serbe. Le même jour est tenu également le Congrès constitutif de l'Union générale des Travailleurs. L'un et l'autre de ces congrès étaient à Belgrade. A cette époque la ville comptait déjà plusieurs organisations syndicales organisées, tandis que l'organisation du parti était encore aux mains de la Direction Centrale du Parti en

vue de former plus tard une Organisation Locale du Parti (4 avril 1904). Tout de suite après la formation de cette dernière organisation du Parti Social-démocrate Serbe, le travail de celle-ci à Belgrade devient très vif. Cette activité se manifeste alors dans le travail politique auprès des ouvriers, qu'ils soient organisés en syndicats ou non, et surtout dans des actions plus importantes opérées alors dans la ville même.

Pendant ces premiers temps de la naissance d'un mouvement ouvrier organisé, celui-ci connu, comme auparavant, bien des écarts. Grâce, cependant, surtout à Radovan Dragović, créateur d'un mouvement ouvrier organisé et moderne à Belgrade et dans toute la Serbie, ces écarts sont rapidement liquidés.

Lors de sa première réunion annuelle, le 31 janvier 1905, cette organisation belgradoise constate qu'elle comprend 228 membres dont seuls 158 avaient payé régulièrement leur cotisation. Les membres des syndicats étaient, eux, bien plus nombreux. Rien que Belgrade comptait déjà quelque 2.000 ouvriers organisés en syndicats. Aux élections législatives du 10 juillet 1905, sur les 11.000 inscrits, seul 3.797 votent. Sur ce nombre, le candidat du Parti Social-démocrate Serbe reçoit 973 voix, ce qui permit à ce parti d'obtenir un mandat à Belgrade.

Au cours du Troisième Congrès de l'Union Générale des Travailleurs, tenu les 6 et 7 juin 1905, on élabore les règlements de cette Union qui prévoient, alors, l'organisation d'un Conseil Syndical. Après cela, on se hâte, à Belgrade, de former ce Conseil Syndical qui, par la suite, coordonnera l'ensemble du mouvement syndical en Serbie avec l'aide de l'Union Générale des Travailleurs, dont le siège était Belgrade aussi.

A la fin de 1905, le mouvement ouvrier belgradois, et tout le mouvement ouvrier serbe avec lui, perd son fondateur et son organisateur, Radovan Dragović, mort prématurément de tuberculose. Avant de mourir, il avait laissé à la Direction du Parti Social-démocrate une lettre dans laquelle il dit, entre autre:

«A vous, et par vous à tout le mouvement, je vous envoie mon dernier salut fraternel, regrettant moins de mourir déjà que d'avoir à me séparer si jeune de mon idéal: le mouvement.»

En même temps que celle de Radovan Dragović, le mouvement ouvrier de Belgrade, et, par suite, celui de toute la Serbie, avait profité de la participation de Dimitrije Tucović qui prendra, plus tard, le rôle de Radovan Dragović. La personnalité la plus marquante après lui sera Dušan Popović qui sera, dans le mouvement ouvrier, pendant la Première Guerre Mondiale, ce que Radovan Dragović avait été jusqu'à sa mort en 1905, et Dimitrije Tucović jusqu'à la veille de la Première Guerre.

L'organisation locale du parti de Belgrade, au cours de son assemblée annuelle du 19 février 1906, décide de s'organiser en plusieurs organisations de ce genre, à raison d'une par quartier. Cette décision est mise dans le Règlement et au cours du mois d'avril 1906 sont déjà formées toutes les six organisations de quartier de Belgrade. Le travail de ces organisations est réglé alors par le Conseil des Organisations Locales du Parti à Belgrade.

A Belgrade, le Premier Mai était fêté depuis 1893 déjà, avec quelques interruptions certes. A partir de la fondation du Parti et du Conseil Général des Travailleurs, il est fêté chaque année. A l'occasion de chacune de ces manifestations, il est édité un «Majski spis», qui paraît pour la première fois en 1898. Ces manifestations ont lieu, alors, à Belgrade le premier dimanche ou le premier jour férié de mai, excepté en 1896 où le Premier Mai est marqué par un arrêt du travail. Au Quatrième Congrès du Parti Social-démocrate Serbe, en 1906, il est décidé que désormais le Premier Mai serait marqué toujours par l'arrêt du travail. Il en naquit de belles manifestations, des revues des forces ouvrières de Belgrade.

Dans toute une série d'actions importantes diverses le prolétariat montre qu'il est prêt à la lutte jusqu'aux derniers règlements avec ses ennemis sociaux, la bourgeoisie. On voit alors un grand nombre de manifestations contre le projet de loi sur les magasins (1905, 1907 et 1910) et, lorsque cette loi fut votée, les prolétaires eurent à lutter contre son exécution. Non moins importante était la lutte pour un droit de vote égal et direct pour les deux sexes qui ne quittait plus l'ordre du jour. Le 12 décembre 1910, cette action arrive à son point culminant avec la participation de 12.000 Belgradois à la re-

mise au gouvernement d'un mémoire demandant ce droit de vote pour les deux sexes et la liberté de presse.

L'organisation belgradoise du parti est réorganisée au cours du premier trimestre 1914. Des cinq organisations d'alors — la sixième, en effet, celle de Čukarica, en était séparée, ce quartier étant devenu entretemps une commune séparée de Belgrade — on reforma une organisation unique pour tout Belgrade. Cette organisation était dirigée par la Direction du Parti, élue par tous les membres, tandis que les organisations de quartier devinrent alors des sections de l'organisation de Belgrade.

Puisqu'on parle de son travail, il faut encore souligner l'activité de l'organisation de Belgrade pour éviter la guerre, pour populariser l'Union des Pays Balkaniques à se libérer de l'exploitation capitaliste. L'activité du mouvement ouvrier de Belgrade donne alors des résultats de plus en plus grands, ce qui donne au mouvement une expérience de plus en plus étendue et forme des forces toujours plus puissantes. Mais au cours de la Première Guerre Mondiale il n'a pas encore assez de forces, même avec l'appui de tout le mouvement ouvrier de Serbie, pour résister aux forces occultes qui ont fait entreprendre cette guerre dans laquelle il fut mêlé contre sa volonté. Il en sort, ensuite, plus fort et prêt à de nouvelles luttes, mais alors en collaboration non plus seulement avec le prolétariat de Serbie, mais avec celui de tous les peuples frères des pays Slaves du Sud.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Une carte de membre de l'Association Ouvrière de Belgrade, fondée le 9 mars 1901 à Belgrade.
- Fig. 2 — Le premier congrès du Parti Social-démocrate Serbe et de l'Union Générale des Travailleurs, le 20 juillet 1903 à Belgrade (*Radnički kalendar 1904*, p. 19).
- Fig. 3 — Le bâtiment dans lequel s'est tenu le congrès de fondation du Parti Social-démocrate Serbe et de l'Union Générale des Travailleurs le 2 août 1903.
- Fig. 3a — Plaque commémorative sur la maison de la rue Braće Jugovića (fig. 3).
- Fig. 4 — Invitation à une réunion de l'Organisation Locale du Parti Social-démocrate serbe de Belgrade, le 9 mai 1904 (*Radničke novine*, No 36, 1904).
- Fig. 5 — Invitation à une réunion des membres du parti à Belgrade le 18 juin pour présenter les candidats aux élections législatives du 10 juillet 1905 (*Radničke novine*, 52, 1905).
- Fig. 6 — Invitation à une réunion pré-électorale du 11 septembre 1905 pour préparer les élections communales du 11 décembre, reportées par la suite au 15 janvier 1906 (*Radničke novine*, 76, 1905).
- Fig. 7 — Radovan Dragović (1878—1906), fondateur d'un mouvement ouvrier moderne, du Parti Social-démocrate Serbe et de l'Union Générale des Travailleurs.
- Fig. 8 — Invitation à une grande réunion ouvrière à Batal-Džamija, le 19 mars 1906, contre l'exploitation, l'administration communale et les violences politiques (*Radničke novine*, 34, 1906).
- Fig. 9 — En première place et encadrée de noir, le journal *Radničke novine* annonce la nouvelle tragique des bagarres sanglantes dans les rues de Belgrade dirigées contre des ouvriers innocents le 31 mars 1906.
- Fig. 10 — Dimitrije Tucović (1881—1914), la personnalité la plus marquante du mouvement ouvrier de Serbie jusqu'à la Première Guerre Mondiale. Il a défendu, développé et renforcé l'oeuvre commencée avec Radovan Dragović: le Parti et le Syndicat. Il a introduit les conceptions marxistes dans le mouvement.
- Fig. 11 — Invitation aux élections communales de Belgrade du 24 octobre 1910, où Tucović est candidat à la place de maire (*Radničke novine*, 127, 1910).
- Fig. 12 — La Maison du Peuple, ouverte le 7 novembre 1910 à Belgrade, siège du mouvement ouvrier (*Majski spis*, 1911, p. 8).
- Fig. 13 — Invitation au prolétariat belgradois à participer, le 12 décembre 1910, à une manifestation devant l'Assemblée Nationale lors de la remise d'un mémoire au gouvernement sur le droit de vote et la liberté de presse (*Radničke novine*, 147, 1910).
- Fig. 14 — Les démonstrations de Belgrade, le 12 décembre 1910, devant l'Assemblée Nationale lors de la remise au gouvernement du mémoire sur le droit de vote et la liberté de presse. La manifestation comprenait 12.000 personnes, et 18.000 avaient signé la pétition sur le droit de vote.
- Fig. 15 — Dušan Popović (1884—1918), avec Dimitrije Tucović et Radovan Dragović, la personnalité la plus marquante du mouvement ouvrier serbe jusqu'en 1918. Excellent journaliste et popularisateur du marxisme en Serbie.